

ՅՈՂԶ. ՅԱՆՈՐԵԱՆ

24

ԹԻՒՐԳԻԱ

ԳԵՐՄԱՆ ՃԱՆԿԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Թիֆլիս

Տպ. Թառումյան, Վանքս. և Բարսեղյ. անկիւն

1918

9(56)

2-17

9 (56)

Հ-17

5 OCT 2011

ՅՈՎ. ՅԱՎՈՐԵԱՆ

**ԹԻԻՐԳԻԱ
ԳԵՐՄԱՆ ՃԱՆԿԵՐՈՒՆ
ՄԷՋ**

Թիֆլիս
Տպ. Թառնամեան, Վանքս. և Պարոնսկ. անկիւն
1918

23545-59 g

Ա

ՊԱՏՆԵՐԱԶՄԻՆ ՀԵՏԵՒԱՆՔԸ

Տակաւին պատերազմը կը շարունակուի և կարելի չէ ունենալ բոլոր փաստերն ու վիճակագրութիւնները Թիւրքիոյ ներկայ ճշգրիտ պատկերը գծելու համար: Սակայն ինչ որ ծանօթ է մեզ, ինչ որ երբեմն երբեմն չէ՝ դոք աղբիւրներէ դուրս կուգայ այդ դժոխքի երկրէն՝ բաւական է ցուցնելու թէ երեք տարուան պատերազմէն յետոյ Թիւրքիոյ անձնասպանութիւնը ակ կատարւած իրողութիւն մըն է:

1914 թուի աշնան Համաձայնութեան Պետութեանց դեսպանները գրաւորապէս կը խոստանային Թիւրքիոյ անկախութիւնն և անձեռնմխելութիւնը երաշխաւորել, եթէ միայն ան հրաժարէր պատերազմի մասնակցութենէն: Նրիտանոսը Թիւրքերու կառավարութիւնը անմտօրէն մերժեց այս առաջարկը և ամբողջ պետութիւնը իր այլազան ցեղերովը առաջնորդեց դէպի կործանումը: Կ. Պոլսոյ Անգլիական դեսպան Սըր Լուիս Մալլէթ շատ իրաւացիօրէն կը պոռար Թալէաթ պէյի երեսին. «Ես կիմանամ թէ Թիւրք կառավարութիւնը նշանակութիւն չի տար այն յայտագրին, զոր ներկայացուցած ենք ես և իմ

07-210715

Ֆրանսացի ու ռուս պաշտօնակիցներս երկրի անձեռն-մխելութեան մասին: Նս շատ զարմացած էի այդ վերաբերմունքէն, սակայն անհատապէս որոշ թեթևութիւն գգացի, որովհետև թիւրքիոյ անկախութեան և անձեռն-մխելութեան նման խոստումը համազօր է այն բանին, երբ գուք մէկուն ապրելու վստահացումը կուտաք այն ատեն, երբ ան որոշած է անձնասպան ըլլալ:*)

Նւ այդ անձնասպանութիւնը կատարուեցաւ: Թիւրքիա ապրելու կենսունակութիւնը չունէր, չէր կրնար ապրիլ և անոր մահն ու կործանումը անվիճելի է, ինչ երբ ալ ունենայ պատերազմը:

Ի՞նչ է ներկայ պատկերը:

Նախ, թիւրքը դադարած է թիւրքիոյ տէրը ըլլալէ: Շրտակ է թէ Նրիտանսարդ թիւրքերու գաւաղիւր խմբակը, իր արիւնեւուշտ քառասուն զեկավարներով, տակաւին կադրի և կը մնայ երկոյթապէս որպէս երկրին տէրը, սակայն իրականապէս թիւրքիա այսօր կը գտնուի զերման ճանկերուն մէջ: Գերմանիա կը վարէ անոր բաղդը, կը տիրէ պետութեան, ան կը զեկավարէ պատերազմը, ան կը տնօրինէ գաղթավայրի մը նախապատրաստութիւնները և անոր, Գերմանիոյ, բաղդէն կախուած է թիւրքիոյ ապագայ վիճակը: Նրիտանսարդ թիւրքերը, համաթիւրք գաղափարին ծնունդ տալով, երբ ընդարձակ կայսրութիւն մը ստեղծել կուզէին, պարզօրէն համագերման ծրագրին իրագործման գործիքները դարձան «Անգլիացի հրապարակագիր մը, Բէնսըն, վերջերս կը գրէր այս առթիւ. «Նրիտանսարդ թիւրքերը յայտարարեցին թէ իրենք

Օսմանեան կայսրութիւնը պիտի վերածեն միացեղ և ներգաշնակ տարրի մը, և Գերմանիա վճռեց ցուցնել թէ ինքը պիտի իրագործէ այդ: Նւ հակառակ իր ցուցադրած համաթիւրք գաղափարը արտայայտող ոգիին, խաբեց և սկսաւ անոնց քթին տակ համագերման ծրագիրը իրականացնել: Նւ Նրիտանսարդ թիւրքերը տարբերութիւնը չէին տեսներ: Անոնք տեսնեան անկուշտ փոխակը կարծեցին թէ իրենց նորածին թիւրքական մասուկն էր և խնամեցին ու սնուցին զայն: Նւ օր մը երբ անիկա ննջած կը համարէին, ի զարմանս օրօրոցէն ելաւ այն մանուկը որ ուրիշ ոչ ոք էր եթէ ոչ Պրուսական պահապանը և աղաղակեց՝ «Deutschland über Allah» (Գերմանիա Ալլահէն վեր):*)

Ներկորդ, թիւրքիա այսօր տնտեսապէս կործանած է: Դեռ պատերազմէն առաջ այս երկիրը տնտեսական փայլուն վիճակ մը չէր ներկայացներ: Պետական պարտքը տարուէ տարի կաւելնար և այդ իսկ պատճառով աստիճանաբար երկրին բոլոր հաստատուն աղբիւրները օտարներու ձեռքը կանցնէին: Չկար ճարտարարուեստ, փոխադրութեան միջոցները անբաւական էին, երկրագործութիւնը տակաւին նախնական վիճակի մէջ, հանքային հարստութիւնները չհագործուած չէին, և վաճառականութիւնը կը գտնուէր զլիւաւորաբար ոչ թիւրք ցեղերու և օտարներու ձեռքին մէջ:

Նրիտանսարդ թիւրքերու գաւաղիւր խմբակը, երկիրը պատերազմի հուրին մէջ նետելով, առաջին օրէն իսկ

*) E. F. Benson, «Deutschland über Allah», Hodder Stoughton, London, արտատպուած «Ararat», August 1917, էջ 65.

*) Blue Book. Events leading to the rupture of relation with Turkey (1914) 64. №2

այնպիսի խելառ, ապօրէն ու անհեռատես միջոցներու գիմեց որ տնտեսական պահապիծումը անխուսափելի դարձաւ: Պետական հասկացողութիւնը այնքան տարօրինակ ու այնքան անիմաստ էր թիւրք զեկավարներու մտքին մէջ, որ անոնք չըմբռնեցին թէ երբ իրենց հպատակ քրիստոնեայ ցեղերու տնտեսական կեանքը կոչնչացնէին, թիւրք ցեղին չէր որ պիտի փոխանցուէր այդ, այլ ամբողջ պետական տնտեսութիւնն էր որ կը խորտակուէր, լայն ասպարէզ բանալով գերման ապագայ գաղթային ու տնտեսական ծրագիրներուն առջև: Հայ ու յոյն վաճառականներու ապրանքները պարզապէս կողոպտուեցան զինուորական գրաւումի (réquisition) անուան տակ, այն ատեն, երբ երկրը՝ պատերազմի միջամտելով՝ ներածութեան ու արտածութեան ամէն հնարաւորութենէն զրկուած էր: Պատկերը նոյն էր թէ մայրաքաղաքի, թէ գաւառական քաղաքներու և թէ գիւղերու մէջ: Նրկուեցին թիւրք, բաւական էր որ անոնք զինուորական տարագ կրէին, ազատ էին սրկէ քրիստոնէի խանութէն ներս մտնելու և գրաւելու ամէն ինչ, ըլլար ան պարէնեղէն, ասուի, մետաքս, երկաթեղէն, տան կահ կարասի, շոյայլութեան նիւթեր և կամ լուցկի, և փոխարէն տալ մատիտով գրուած անընթեռնի և անծանօթ ստորագրութեամբ ստացագիր մը: Այս ապրանքներուն մէկ մասը բանակին կերթար, իսկ մեծ մասը կը բաժնուէր թիւրքերու մէջ: Այսպիսով թիւրքական վաճառականութիւնը պիտի ստեղծուէր: Փոխարէն քառս, անկում, սնանկութիւն և թշուառութիւն ստեղծուեցաւ:

Անմտօրէն՝ երկրին աշխատող ձեռքերը անխտօրէն գէնքի տակը առնելը, յոյներու մասնակի տեղահանութիւնն ու հալածանքը, հայերու ամբողջական տե-

ղահանութիւնն և կոտորածը, պատերազմի դաշտին վրայ կրած դառն պարտութիւնը, որով հարելի հազարաւոր կեանքեր վերջ գտան, այս բոլորը երկրին քաջքայումն ու կազմալուծումը ամբողջացուցին:

Սերպիոյ հերոսական անկումէն յետոյ գերմանները խուժեցին թիւրքերու երկիրը և ինչ որ կը մնար տակաւին երկրին մէջ, երկրի ժողովուրդին պէտքերուն համար, հաւաքեցին ու զրկեցին դէպի իրենց ֆաթէրլանտը:

Սաղազի քերդերը, զորս կառավարութիւնը գինած էր հայերու դէմ, երբ իրենց վիճակուած գործը լրացուցին, դարձան ամէնուն դէմ, և ասոնց վրայ աւելցան հազարաւոր զինուորական դասալիքներ: Փոքր Ասիոյ մէկ ծայրէն միւսը երկիրը աւազակութեան ասպարէզ դարձաւ: Նրթևեկութիւնը այնքան անապահով ու վտանգաւոր, որ բանակն անգամ իր շարժումներուն մէջ ազատ չէ: Հազարներով «ակամայ» աւազակներ պարբերաբար կիջնան լեռներէն, և որովհետեւ ալ հայ գիւղերը չկան, թիւրք կամ թիւրքմէն գիւղերն են, որոնք՝ ամայացած այրերէ, կենթարկուին կողոպուտի, աւերումի, բռնաբարութեանց և մասնակի ջարդերու: Նթէ հայ գիւղերը ամայացան Նրիտասարդ թիւրք գաւազիւր խմբակի տխմարօրէն մտածուած համաթուրանական քաղաքականութեան ծրագրով, անդին թիւրք գիւղերը աւելի նախանձելի վիճակ մը չեն ներկայացներ: Փոքր Ասիա տխուր աւերակ մըն է, ամայի ու թշուառ, ուր երեմն կրնաք հանգիւլիլ հոս ու հոն ճամբաներուն վրայ թիւրք կիներու, որոնք պարի մը շալկած՝ մէկ-երկու օրուան ճամբայ կը քալեն ջրաղաց մը փնտռելու համար:

Այս օղբերգական կացութեան մէջ ինչ տնտեսական կեանք կրնաք փնտռել: Նրկրէն հում նիւթերը վաղուց

արտածուած են, իսկ ապրանք զուր մի փնտռէք, ոչ մէկ բան կայ: Արհեստ չկայ, որովհետեւ արհեստաւորները տարադրուեցան ու սպաննուեցան: Առևտուր չկայ, որովհետեւ ոչ առևտրականներ կան և ոչ ալ առևտուրի նիւթեր: Նրկրագործական բնական կարելիութիւններով օժտուած այդ երկիրը այսօր անօթութեան ու սովի է մատնուած: Հասցը իր խաղաղութեան ատենին գնէն յիսուն անգամ աւելի սղած է: Դրամը 84% կորսնցուցած է իր արժէքը:

Ուրեմն աշխատող ձեռքեր չկան, կեանքը դադրած է և սովի ու մահու ուրուականը կսպառնայ վերջին հարւածը տալ Թիւրքիա կոչուած այդ բարբարոս ու բռնապետ կառավարութեանը:

Ներքող, երբ պատերազմը կը շարունակուի չորրորդ տարուան մէջ, Թիւրքիա կորսնցուցած է արդէն իր հողամասերուն կէսը: Պատրա ու Պաղտատ, այսինքն գրեթէ ամբողջ Միջագետքը, Անգլիոյ տիրապետութեան ներքե է և անգլիական բանակը կը յառաջանայ դէպի Մուսուլ: Ուրիշ անգլիական բանակ մըն ալ՝ Նրուսադէմի պարիսպներուն առջև կեցած՝ կսպառնայ Պաղեստինի ու Սիւրիոյ: Արաբիա ապստամբելով բաժնուած, իսկ Հայաստանի մեծագոյն մասը արդէն գրաւուած է: Այս զինուորական պարտութեանց հետեանքով՝ Թիւրքիա կորսնցուցած է իր բնակչութեան կէսը: Պատերազմի նախօրեակին՝ Թիւրքիոյ բնակչութիւնը կը հաշուէր քսան միլիոն հոգի, ասոնցմէ աւելի քան ութը միլիոն բնակչութիւնը կը գտնուի գրաւուած հողամասերուն մէջ, իսկ երկու միլիոն հոգի զոհ գացած են կոտորածի, տաւափութիկ հիւանդութիւններու և կամ սպաննուած՝ պատերազմի դաշտին վրայ: Թերևս օր մը վիճակագրու-

թեանց հրատարակութիւնը ապացուցանէ թէ մեր ենթադրած թուէն շատ աւելի է Թիւրքիոյ մարդկային կորուստը: Նրբ երկիր մը երեք տարուան ընթացքին իր բնակչութեան կէսը կորսնցնելով կը զրկուի աշխատող ու արտադրող ձեռքերէ և մնացեալ կէսը կը դատապարտուի անդործութեան, անիշխանութեան, սովի և ստոյգ մահուան, անտարակոյս այդպիսի երկիր մը վերականգնելու յոյս չի կրնար ներշնչել, ոչ իր բարեկամներուն և ոչ ալ իր թշնամիներուն, որոնք՝ անխորի՜ այդ վերականգնումին այնքան ալ ցանկացողները չեն:

Չորրորդ, այն զինուորական ուժը, որուն վրայ յենլով Նրիտանոսարդ Թիւրք դաւադիր խմբակը կուգէր իրականացնել իր համաթիւրք երազը, այսօր արդէն ոչ միայն տասնորդուած է, ալ և այնքան տկարացած՝ որ իր կազմալուծումին կը մօտենայ: Այնքան լաւ կազմակերպուած, այնքան լաւ սպառազինուած ու պարենաւորուած բանակը, որ Կէլիպոլուի մէջ այնքան յամառօրէն դիմացաւ ամիսներով անգլիական յարձակողականին, այսօր այլևս գոյութիւն չունի: Բանակի երիտասարդ, մարդուած ու կարգապահ մասը արդէն սպառած է և մարդկային ուժի նոր աղբիւրներ գրեթէ այլևս չկան: Վիճակագրութիւններ միշտ աւելի համոզեցուցիչ են. ընթերցողի խորհրդածութեանը կը յանձնենք Թիւրքիոյ զինուորական ուժի կորուստի և արդի կացութեան հետեալ պատկերը.

Գէլիպոլուի մէջ սպաննուած	300,000
Գովհասեան ճակատը սպաննուած	50,000
Միջագետքի, Նգիպտոսի և Պաղեստինի ճակատները սպաննուած	50,000
Մակեդոնիոյ, Ռումանիոյ "	30,000

Տարափոխիկ հիւանդութիւններէ ու ծանր վիրաւորումներէ մեռած	100,000	530,000
Գերի առնուած	70,000	
Քրիստոնեայ զինուորները բանակէն հեռացուած	300,000	
Զինուորական տուրքի վճարումով զերծ	100,000	
Դասալիք	150,000	
Արաբներ, վաշկատուն ցեղերը և զրաւուած վայրերու բնիկները զինուորադրութենէ խուսափած	500,000	1,120,000
Թիւրք բանակի ամբողջական կորուստը,		<u>1,650,000</u>

Թիւրքիոյ այժմու զինուորական ուժն է

Միջագետքի ճակատը	120,000	
Կովկասի »	30,000	
Պաղեստինի »	50,000	
Մակեդոնիոյ, Ռումանիոյ, Իտալական և այլ ձախտներ	50,000	
Պահեստի, նոր զօրաբանակ մը պատրաստութեան մէջ, խաան զերման և անտրիացի զին. 50,000		300,000

Զինուորական տարիքի մէջ զտնուող, բայց պետական ծառայութեանց և զինուորական աշխատութեանց յատկացուած	200,000	
	<u>500,000</u>	

Աւերման, Թիւրքիա, որ պատերազմի սկզբին աւելի քան երկու միլիոն մարդ ունէր որպէս կռուող ուժ, այսօր կորսնցուցած է այդ ուժին աւելի քան երեք չոր-

րորդը և հազիւ թէ գէնքի տակ ունի 300,000 հոգի, և այս իր վերջին ուժն է, զուրկ ըլլալով որեւէ այլ մարդկային աղբիւրէ: Ասկէ կը հետեի որ Թիւրքիան առանձնապէս հազիւ թէ հաւասար է փոքրիկ ազգի մը, զինուորական ուժի կողմէ:

Եւ վերջապէս Թիւրքիա, եռամեայ պատերազմին հետեանքով, իր այլամերժ քաղաքականութեամբ և արիւնոտ ու վայրագ ջարդարար գործելակերպով, միանգամ ընդամիշտ խզեց կապը պետութեան հպատակ բոլոր ցեղերուն հետ, ըլլան անոնք քրիստոնեայ կամ մահմետական: Այլևս Օսմանեան կայսրութեան մը ապագայ գոյութիւնը բացարձակապէս անհնար է: Թերևս մնայ Թիւրքիա մը, դուռ Թիւրքիա մը, սակայն ոչ Հայաստան, ոչ Արաբիա, ոչ Միջագետք և ոչ ալ Պաղեստին ու Սիրիա չպիտի կրնան որեւէ պարագային ոչ միայն կառավարուիլ Թիւրքերէն, այլև չպիտի ուզենան ապրիլ Թիւրքերու հետ միեւնոյն երկրին մէջ, եթէ պետական կապ մը ստեղծուէր զանոնք ստիպելու որ միասին մնային:

Պարզ է թէ ինչպէս Արաբիա՝ տակաւին պատերազմը չվերջացած՝ իր անկախութիւնը յայտարարեց, այնպէս ալ Թիւրքիոյ միւս ցեղերը անկախ պիտի յայտարարուին կամ հաշտութեան համաժողովին և կամ մինչև իսկ կըրնայ պատահիլ անկէ առաջ: Անգլիական բանակին կէց հրէայ զունդեր կը կազմուին և չառ հաւանական է որ մօտիկ ապագային, երբ Թիւրքական բանակը վտարւի Պաղեստինէն, առաջին առթիւ իսկ Հրէական Հանրապետութիւն մը յայտարարուի հոն: Հայոց կացութիւնը ամենէն ողբալին է այսօր. հայերը կը տառապին ոչ միայն Թիւրքերու լուծին տակ, այլ և ռուսներու դրաւումին ներքե զտնուող վայրերու հայերու վիճակը նա-

խանձելի չէ, բայց ինչ որ ալ ըլլայ, հայուն ինքնորոշումը պիտի վճռուի և Հայաստանը Թիւրքիայէն վերջնականապէս պիտի բաժնուի:

Սիւրիացիներու և Միջագետքի արաբ ցեղերու քաղաքական կեանքն ալ, ինչ կարգադրութեան ալ ենթարկուի, ամեն պարագային՝ անոնց բաղդը այլևս Թիւրքերու հետ չէ որ պիտի կապուի:

Ահա այն հետեանքը որ ունեցաւ Թիւրքիա համաշխարհային պատերազմին մասնակցութեամբ: Թէ ի՞նչ էին այն դրդապատճառներն որոնք մղեցին Թիւրքիա այս անձնասպանութեան, և թէ ի՞նչ դաւեր լարեց և ի՞նչ դաւադիր ծրագիրներ ունէր Գերմանիա Փոքր Ասիոյ մասին, պիտի տանք յետագայ յօդուածաշարքով մը:

Թիւրք ազգայնական շարժումը նոր է և ներհակ թէ հին և թէ նոր Երիտասարդ Թիւրքերու ծրագրին:

Երիտասարդ Թիւրք շարժումը, մինչև Ապտիւլ-Համիտի անկումը, ազդուած էր Փրանսական յեղափոխութեան ազատական գաղափարներէն: Ֆրանսական մշակոյթն էր, որ կազդէր Թիւրքական մտաւորական կեանքին վրայ: Ֆրանսական գրականութիւնը տարածուած էր կրթուած շրջանակներու մէջ և Փրանսերէն լեզուն կաւանդուէր բարձրագոյն վարժարաններու մէջ: Թիւրք ազատական փախստականները Պարիզ կապաստանէին և հոն կը հիմնէին իրենց յեղափոխական թերթերը: Իսկ Երիտասարդ Թիւրք յեղափոխական գործելակերպը պարզ ընդօրինակութիւն մըն էր Մակեդոնիոյ յոյն, սերպ և պուլկար չէթէական գործունէութեան: Սելանիկի Երիտասարդ Թիւրքերը և Թիւրք սպանները կուռելով մակեդոնացի յեղափոխականներու դէմ շատ բան սորված, շատ բան ընդօրինակած էին անոնցմէ: Մինչև անգամ երբ «Միութիւն և Յաւաքդիմութիւն» կուսակցութիւնը զադտնի կազմակերպութիւն մըն էր, այն ատեն անոր ներ-

քին կանոնադիրը ընդօրինակուած էր մակեդոնական յեղափոխական կազմակերպութեան *):

Եթէ Նրիտանիայի թիւրք շարժումը իր սկզբնական շրջանին ֆրանսական գաղափարներով տոգորուած էր և մակեդոնական գործակալութեամբ առաջնորդուած, վերջին, շատ մօտիկ անցեալի ազգայնական շարժումը գերման դաւին ստեղծագործումն էր և իր մեթոտը այնքան քանդիչ, այնքան աւերիչ, այնքան արինաթաթաւ, որքան գերմանականն էր: «Նախապէս Նրիտանիայի թիւրքերը ազգայնականներ չէին, կը գրէ անգլիացի հրապարակագիր մը. «Միութիւն և Յառաջդիմութիւն» կոմիտէն հիմնուած էր ֆրանսական յեղափոխութեան սկզբունքներուն վրայ կայսրութեան բնակչութիւնը ազատելու և հաշտեցնելու հաւատքով: Կոմիտէի 1909-ի համագումարին ամենքը ժխտեցին ազգայնականները՝ անոնց երեսին պառակտով՝ «Մեր նպատակը կազմակերպութիւնն է, ուրիշ ոչինչ»: Բայց Նրիտանիայի թիւրքերը գաղափարները հետզհետէ նեղցան: Ազատականութիւնը տեղի տուաւ համիսլամութեանը, համիսլամութիւնը համաթուրանութեանը, և Օսմանեան պետութեան գաղափարը փոխուեցաւ. ազատութիւնը, հաւասարութիւնը և եղբայրութիւնը եղաւ բոլոր ոչ-թիւրք ազգութիւններու բռնի թիւրքացումը:»**)

*) Տե՛ս, Մանտէլշտամ «Նրիտանիայի թիւրքերի պետութիւնը», Թարգմ., վ. Նաւասարդեան, Էջմիածին, 1916. էջ 6 և 44:

**) Turkey, a Past and a Future, Reprinted from the Round Table, June 1917. Hodder and Stoughton, London, էջ 14.

Համիսլամ և համաթուրան շարժումները վերջին քառորդ դարու ընթացքին անուշադիր մնացած չէին եւրոպական դիւանագիտական շրջանակներէն: Մոլեռանդ գործակալները կը թափառէին Հնդկաստանի, Աֆղանիստանի, Կովկասի, Նգիստոսի և ամբողջ հիւսիսային Աֆրիկէի մէջ: Ապտիւլ-Համիտ այդ շարժումին ամենապիտանի հրահրողն ու ղեկավարողն եղած է: Կարմիր Սուլթանին միակ նպատակն էր մահմետական կրօնի միութեամբ ստեղծել կոպիտ ուժ մը որպէս սպառնալիք եւրոպական պետութեանց, որոնք շարունակ ստիպուած էին թիւրքիոյ ներքին գործերուն միջամտիլ: Համաթուրան շարժումը համիսլամ շարժումէն անկախ ծագում ունի և մոլեռից թաթարներէն սկսած և անոնցմէ փորձուած տարածելու թիւրքերու մէջ: Այս շարժումին հակիրճ մէկ նկարագիրը տուած ենք մենք նախապէս և ցուցուցած թէ ինչպէս այս շարժումին գործակալները եղած են կովկասցի մէկ երկու թաթարները, որոնք յաջողած են իրենց համախոհներու շրջանակ մը ստեղծել թիւրքերու մայրաքաղաքին մէջ*): Համաթիւրք շարժումը հետեանքն էր համաթուրան քարոզութեան, և տարակոյտ չկայ թէ համաթիւրք շարժումը գարձաւ ինչպէս ազգակը թիւրքիոյ համաշխարհային պատերազմի մասնակցութեան:

Գերմանիա կը մեղադրուի թէ հակառակ իր զինուորական կատարեալ կազմակերպութեան ու պատրաստականութեան, չէր յաջողած ուսումնասիրել ազգերու հոգեբանութիւնը, որով իր դիւանագիտական հաշիւներ

*) Տե՛ս, Յ. Յակոբեան «Գերման դաւը Կովկասի մէջ», էջ 48—52:

րուն մէջ չարաշարժքն սխալեցաւ: Չէր հասկցած Անգլիան, չէր հաղկցած ֆրանսական ներքին ուժը, և այս սխալանքին հետևանքով պիտի պարտուի: Բայց պէտք չէ մոռնալ որ Գերմանիա վճռած էր կռուիլ Անգլիոյ դէմ, Ֆրանսայի դէմ, և ինչ որ ալ ներկայացնէին անոնք, ինչ որ ալ ըլլար անոնց հոգեբանական ներքին ուժը, ինք չպիտի հրաժարէր պատերազմ հրատարակելէ: Ուրեմն իրեն կը մնար այլ ուժեր գտնել անոնց դէմ գործածելու համար: Ո՛չ որ այնքան սերտօրէն ուսումնասիրած էր թիւրք հոգեբանութիւնը, թիւրք կեանքը, թիւրք շարժումները, որքան գերմանացին, և ան գիտցաւ շատ ճարպիկօրէն ծառայեցնել զանոնք իր իսկ չահուն և իր ծրագիրներուն իրականացման: 1915-ին գերման զործակալութիւնը հատոր մը հրատարակեց, «*Թիւրքական եւ Համաթիւրք իդէալը*» խորագրով: Գրքոյկին հեղինակը Թէքին Ալպ ծածկանունան ներքեւ թագնուած սելանիկցի երիտասարդ թիւրքերու գլխաւոր ղեկավարներէն մէկն է*): Գերմանացիները այս «գերականութիւնը» հարիւր հազարաւոր օրինակներով տարածեցին թիւրքական կայսրութեան ամեն անկիւնները, անտարակոյս «միտքեր պատրաստելու համար» այն համաթիւրք շարժումին, որ միջերպի նման մահ պիտի տարածէր Փոքր-Ասիոյ մէկ ծայրէն միւսը և այդ ամայութեան մէջ լայն ասպարէզ պիտի բանար գերմանին առջև:

Համաթիւրք շարժումին առաջին կազմակերպողն եղաւ Քէմալ պէյ, 1909-ին որպէս Միութեան և Յաւանքի դիմութեան կուսակցութեան մասնաճիւղ և որու կեդրո-

*) Ինչպէս ուրիշ շատ մը երիտասարդ թիւրքերը ծագումով հրեայ, բայց իսլամացած—տէօնմէ:

նը կը գտնուէր Սելանիկ: Ուրիշ մասնաճիւղ մըն ալ հաստատուած էր Կ. Պոլսի մէջ, որու գլուխ կը գտնուէր Զիա պէյ, որ Տիգրանակերտէն երեսփոխան ընտրուած էր: Քէմալ պէյ իր շուրջը հաւաքեց երիտասարդ և եռանդուն զրոյներու խումբ մը, արժարժելու համար բոլոր թիւրք ցեղերու ազգային միացումին իդէալը, և այս գաղափարի իրականացման համար բնաջնջումը բոլոր այլ ցեղերու, ինչպէս հայ ցեղի, որ սպառնալիք մը կը համարուէր թիւրքական տիրապետութեան: Զիա պէյի ղեկավարութեամբ հիմնուեցաւ երիտասարդ զրոյներու Նին-Հէյաթ (Նոր Կեանք) խմբակցութիւնը, նպատակ ունենալով ազգային աւանդութիւնները վերականգնելու: Ի հեճուկա բոլոր հակառակութեանց՝ Քուրանը թարգմանուեցաւ թիւրքերէնի և տարածուեցաւ ամբողջ երկրին մէջ: Լաւ բմբռնելով թէ լեզուին հետ կրօնը ամենազօրաւոր կապն էր ազգային միութեանը՝ համաթիւրք մոլեռանդ գաղափարատարածները սկսան ամենուրեք յայտարարել, թէ ճշմարիտ հաւատը Քուրանի թիւրք թարգմանութեան մէջ կը գտնուէր և ոչ թէ արաբական բնագրին: Անպատկառ յանդգնութեամբ մը անոնք սկսան քարոզել երկուքի տարբերութիւնը, այն էր թէ արաբական Ալլահը վրէժխնդրութեան Աստուածն էր և թիւրքական Ալլահը՝ սիրոյ Աստուածը: Համաթիւրք իտէալի ու ծրագրի մասին յատուկ գաղափար մը տալու համար լսեց թէ ինչ կըսէ համաթիւրք խօսնակ Թէքին-Ալպը:

«Ֆրանսական իդէալը հակասութիւն մըն է այս ժամանակի յղահանջներուն և պայմաններուն: Թիւրքական ազգայնական շարժումը նախկին շարժումին անանկութիւնը չունի: Ամեն կերպով յարմարցուած է

ազգային զգացումներուն և մտաւորական աստիճանին, միևնոյն ատեն համընթաց է ժամանակակից գաղափարներուն, որ քանի մը տասնեակ տարիներէ ի վեր ազգային սկզբունքներու շուրջը համախմբուած են: Իրենց ազգային քաղաքականութեան հիմը ընդունելով թիւրք ազգայնականութիւնը, թիւրքերը ասով լքած են ոչ բնականոն իբերու կացութիւն մը, և ինքզինքնին դասաւորած են արդի ազգերու համաստիճանին վրայ:

«Թիւրքերը հասկցան թէ ապրելու համար պէտք է էապէս թիւրք ըլլալ և կազմել թիւրք ազգը...: Թիւրք ազգը իր աչքը դարձուց կորսնցուցած երկրէն և նայեցաւ դէպի Թուրանիա, ապագայի իտէալ երկիրը:»

«Ինչպիսի Թուրանիա» այդ տխուր իտէալն էր որ Օսմանեան կայսրութիւնը քաշեց ու նետեց համաշխարհային հուրին մէջ: Պալքանեան պատերազմին աղէտը վերածնունդի բաղձանքներ արթնցուց թիւրք վարիչներու սրտին մէջ: Անոնք՝ կորսնցուցած եւրոպական նահանգները՝ աչքերնին դարձուցին դէպի Ասիա և հոն հսկայ նոր կայսրութիւն մը ստեղծելու երազանքին մէջը ինկան: Շատ նշանակալից էր այդ ատենները գերման մարէշալ Փօն-Տէր-Գօլց փաշայի Վիէնայի մամուլին մէջ հրատարակած մէկ յօդուածը, որով խորհուրդ կուտար թիւրքերուն ձգել Յւերոպան, ձգել Կ. Պոլիսը, և իրենց մայրաքաղաքը հաստատելով Գոնիայի մէջ՝ ձեռնարկել ասիական զօրաւոր կայսրութեան մը հիմնումին:

Սյու ատենն էր սկսաւ «Թիւրքիա թիւրքերուն համար» տեսակ մը թիւրքական Մընրօյի վարդապետութիւնը: Ըստ թիւրք ազգայնականներու՝ Պարսկաստանի տասը միլիոն բնակչութեան մէկ երրորդը թիւրքեր էին, իսկ Ատրպատականը բոլորովին թիւրքական էր: Նոյնպէս

Կովկասի հարաւային նահանգները թիւրքական էին քանի որ բնակչութեան 50—80% թիւրքեր էին: Կազան զուտ թիւրքական էր, և եթէ Վօլկայի, Նրիմի և Կովկասի թիւրքերը միանային Թիւրքիոյ, այն ատեն քառասուն յիսուն միլիոնէ բաղկացեալ զօրաւոր Թիւրքիա մը կը ստեղծուէր:

«Օսմանցի թիւրքերը, կը գրէ Թէքին Ալպը, կը ներկայացնեն միայն թիւրք ազգին մէկ տասներորդը: Աշխարհիս մէջ վաթսուէն եօթանասուն միլիոն թիւրքեր կան զանազան պետութեանց հպատակ, որոնք ազգին պիտի կարենան կարեւոր տեղ մը տալ ուրիշ իշխանութեանց մէջ: Իժբաղդարար բաժնուած խմբակցութեանց մէջ կապ չկայ և անոնք ցրուած են ընդարձակ տարածութեան մը վրայ: Անոնց ձգտումներն ու ազգային հաստատութիւնները տակաւին բաժան բաժան են... Հիմա Օսմանցի թիւրքերը, իրենց դարաւոր քունէն արթնցած, միայն իրենց մասին չեն մտածել անոնք, այլ կշտապեն փրկել իրենց ցեղի միւս մասերը, որոնք կը մնան գերութեան ու տգիտութեան մէջ...»

«Թիւրքական իռէդանթիզմը պարագային համեմատ կրնայ ըլլալ նիւթական կամ բարոյական: Եթէ աշխարհագրական դիրքը նպաստաւոր ըլլայ, թիւրքերը պիտի յաջողին իրենց եղբայրները ազատելու օտար ափրապետութենէն: Հակառակ պարագային կրնան իրենց ջանքերուն բարոյական ու մտաւորական ուղղութիւն տալ:

«Այս իռէդանթիզմը ուրիշ ազգերը կրնան շուայութիւն համարել—թէ և յաճախ շատ սոսկալի ու շատ թանկագին—սակայն թիւրքերու համար քաղաքական ու ընկերային անհրաժեշտութիւն մըն է...: Եթէ աշխարհի բոլոր թիւրքերը միանային որպէս մէկ հսկայ համայնք

մը, զօրաւոր ազգ մը պիտի կազմուէր, արժանի ուրիշ ազգերու շարքին մէջ կարևոր տեղ մը գրաւելու:»

Ահա, թիւրք ցեղերու միացման այս իդէալն էր որ անոնց աչքերը դարձուց դէպի Ասիա, «դէպի Թուրանիա», և այնուհետեւ թիւրք ազգայնականները ձեռնարկեցին թիւրք լեզուին ու մասմետական կրօնին թիւրքացման: Մէհմէտ-էմին պէյ և ուրիշ թիւրք բանաստեղծներ սկսան գուշ թիւրք լեզուով շարադասել իրենց «ազգային» երգերը: Թիւրք բանաստեղծ մը իր լեզուէն դուրս կը ձգէր 95% այն բառերը որոնք արաբերէնէ և պարսկերէնէ փոխ առնուած էին: Ննի լիսան (նոր լեզուն), ըստ Թէքին Ալպի, այսօր այլեւ թիւրք գրականութեան սեպհականութիւնը դարձած է հեղինակօրէն: Մինչև իսկ ազգայնականներու մէջ շարժում կայ նոր գրեր ստեղծելու թիւրք լեզուին համար, արաբական գրերու փոխարէն, ճիշդ յարկնման այն շարժումին, որ պալքանեան պատերազմէն առաջ գոյութիւն ունէր ալպանացիներու մէջ, և որուն խտորէն հակառակ էին նոյն այդ երիտասարդ թիւրքերը: Պալքանեան պատերազմէն յետոյ՝ կըթական նախարարութիւնը հիմնեց «թիւրք ակադեմիան», «լեզուաբանական հաստատութիւնը», «երաժշտական վարժարանը», «գրականութեան և թարգմանութեան յանձնաժողովը» և ուրիշ հիմնարկութիւնները, որոնք ծրագրուած էին ազգայնական շարժումը խորացնելու և ընդարձակելու: Էվքաֆի նախարարութիւնը անցեալ տարի 50,000 ոսկի յատկացուց թիւրք պատմական աղբիւրներու հրատարակութեան համար: Հիմա մղկիթներուն մէջ խուժպան, ուրբաթ օրուան աղօթքը խալիֆայի համար, ալ արաբերէն լեզուով չի կարդացւիլ այլ թիւրքերէն, և մինչև իսկ շարժում կայ մղկիթ-

ներու պատերէն ջնջելու արաբերէն կրօնական հաւաածները և զանոնք փոխարինելու թիւրքերէնով, «որովհետեւ, կըսէ Թէքին Ալպը, այդ հակազգայնական լեզուն նախատինք մըն է թիւրք աչքերուն»: Լսենք նորէն թիւրք ազգայնական հրապարակախօսին յայտարարութիւնները.

«Թիւրք ազգայնականները մեծ ճիգեր ըրած են կրօնն ալ ազգայնացնելու, և անոր թիւրք ոգին գրողմը տալու: Այս գաղափարը ջերմօրէն պաշտպանուեցաւ կիսամոսեայ պարբերականով մը, և անոր ստանձնած ամենաազնիւ գործն եղաւ քուրանը թիւրքերէնի թարգմանելը: Ասիկա ամենակարևոր բարենորոգումն է: Մանօթ է թէ մինչև հիմա քուրանի թարգմանութիւնը մեղք կը համարուէր: Ազգայնականները կըցան ինքզինքնին թօթափել այս նախադաշարումէն և երեք թարգմանութիւններ եղած են, մէկը վերոյիշեալը և երկու ուրիշներ:

«Որովհետեւ քուրանի մէջ գրուած է թէ Իսլամը ազգութիւնները չի ճանչնար, այլ Հաւատացեալները, իսլամճիները (այսինքն կղերականները) կը խորհէին թէ ազգային խնդիրներով զբաղիլ իսլամ սկզբունքներուն և շահերուն դէմ էր: Ըստ ազգայնականներու՝ քուրանի այդ աբսալյայտութիւնը ուղղուած է տարամբժօրէն այլազան արար ցեղերու և կուսակցական պառակտումներուն դէմ: Թէև ազգայնականները ինքզինքրին կը յայտարարեն Մուհամէտի ամենաեղանգուն հետևողները, այսօր հանդերձ անոնք չեն ծածկել այն փաստը թէ՛ իրենց հասկցած Իսլամը արաբներու հասկցած Իսլամութիւնը չէ: Անոնք կընդունին թէ թիւրքերը չեն կրնար քուրանը թարգմանել այն իմաստով, ինչ կերպով որ կը-

նեն արարենքը: Անոնց Ալլահի գաղափարն ալ նոյնպէս տարբեր է:»

Բայց թիւրք ազգայնականները պէտք ունէին ամբողջին, որուն շարժիչ ուժը իսլամական կրօնն էր, մինչ ազգայնութեան վերացական գաղափարը չէր կրնար մղել բոլոր խաւերը: Նրբ թիւրքիա պատերազմի մտաւ, բոլոր անոնք որ թիւրքիա կամ թիւրքիոյ մայրաքաղաքին մէջ կապըէին, տեսան, որպէս ականատես կրնամըսել, որ պատերազմը ժողովրդական չէր, ոչ միայն ոչ-թիւրք տարրերու, այլ գլխաւորաբար թիւրք ժողովրդի մեծամասնութեան մէջ: ձիշդ ասոր համար էր, որ Ճիհատ (կրօնական պատերազմը) հրատարակուեցաւ, ինչպէս Թէքլին Ալլը կը խոստովանի թէ՝ միայն կրօնի դրօշակով կարելի էր մօտենալ բոլոր դասակարգերուն: Հոս ալ Ներիտասարդ թիւրք ազգայնականները, հակառակ մահմետական կրօնի պարզութեան, կրօնական արարողականութիւն մը ստեղծեցին: Նրբ ճիհատ կը հրատարակուէր արարողական թափօրով մը—որուն մէջ կը խառնուէին Ներիտասարդ թիւրքերը, իսլամականները, մէվլէվի տէրփիշները և համայնները (բեռնակիր)—սուլթանը կառավարողուէր Այա Սօֆիայի մզկիթը, և թիւրքախառն լեզուով ազօթքներէ յետոյ կրօնական պատերազմը կը հրատարակուէր:

Այնքան տարօրինակ էր և այնքան «գերման» այս երևոյթը, որ թիւրքերը՝ մանաւանդ հասարակ դասակարգի թիւրքերը չէին հասկնալ թէ ինչ էր որ կը կատարուէր: Շատ յատկանշական էր գիւղացի թիւրք բեռնակիր մը յայտարարութիւնը. «Շիւքիւր Ալլահ, կըսէր թիւրք միամիտ գիւղացին, այս ճիհատը իսլամական ճիհատ չէ, եթէ իսլամական ճիհատ ըլլար, ամեն մէկ ճշմարիտ Իսլամը պարտական էր խալիֆային հրամանով սպաննել իր կիներ

ու զաւակները և սուրը վերցնել ու իջնալ պատերազմի դաշտը: Ասիկա, պարզապէս ալա Ֆրանկա ճիհատ է»:

ձիշտ է, ալա Ֆրանկա ճիհատ էր, աւելի չիտակ է ըսել, ալա գերման ճիհատ էր, ծրագրուած գերմաններու և երիտասարդ թիւրքերու կողմէն, գրգռելու իսլամութիւնը քրիստոնեայ հպատակ ցեղերու դէմ, դժբաղդ հայ ազգին դէմ: Նախապատրաստութիւնն էր այս հայ տեղահանութեան և հայ բնաջնջումին: «Կրօնի դրօշակն» էր այս, որ կը բարձրացուէր բոլոր դասակարգերուն մօտենալու համար», որպէս զի կարենային այդ դասակարգերէն ջարդարներ պատրաստել, որպէս զի կարենային բանտերէն արձակել ոճրագործները և զանոնք սպասեցնել տալ այն ճամբաներուն վրայ, ուրկէ տեղահան եղած հայերը պիտի անցնէին:

Բայց եթէ հայերը, եթէ յոյները քրիստոնեայ էին, արաբները, որոնք նոյնպէս թիւրք չէին և պետութեան մէջ ամենաբազմաթիւ ցեղը կը կազմէին, ըլլալով ութը միլիոն, սակայն անոնք իսլամ էին, ուրեմն թիւրք ազգայնականութիւնը այլ ուղղութեան պէտք ունէր բնաջնջելու համար արաբ տարրը, որպէսզի գաղթաւայրեր բացուէին թիւրքերու համար:

ձէլալ Նուրի պէյ*) վերջերս հատոր մը հրատարակած է, որու մէջ կը գրէ՝ «Արաբ հողերը, և մասնաւորապէս Միջագետքը և Նէմէնը, պէտք է թիւրքական գաղթաւայրեր դառնան, ուր մենք պէտք է տարածենք մեր լեզուն, որպէսզի, պատեհ առիթին, կարողանանք դայն դար-

*) Այս Ներիտասարդ թիւրքն ալ սէլանիկցի է և «Թասվիրի էֆքընար» թերթով շարունակ նախատած ու հալածած է հայ ցեղը: Հայ ջարդարներու գլխաւորներէն մին պէտք է համարել զինք:

ձևել և կրօնի լեզու: Մասնաւորապէս գերագոյն պահանջ մըն է մեզ համար, որպէսզի մենք թրքացիներ արաբական հողերը, որովհետեւ Արաբ նոր սերնդի մէջ ազգային զգացումները ոկսած են արթննալ և ահա մեզի նոր ազէտ մը կսպառնայ: Մենք պէտք է նախազինուինք ասոր դէմ»:

Ուրիշ Երիտասարդ Թիւրք մը*) կը գրէր *Թանիրն*-ի մէջ. «Արաբները իրենց լեզուն կը խօսին և թիւրքերէնի այնքան ազէտ են, որ կարծես թէ իրենց երկիրը Թիւրքիայէն կախում չունենար: Բ. Դրան պարտականութիւնն է զանոնք ստիպելու որ մոռնան իրենց լեզուն և անոր փոխարէն պարտաւորեցնէ այն ազգի լեզուն, որ կիշխէ անոնց վրայ: Եթէ Դուռը զանցառէ տեսնել իր այս պարտականութիւնը, կը նշանակէ թէ ինքն իր ձեռքով կը փորէ իր գերեզմանը, որովհետեւ եթէ արաբները չմոռնան իրենց լեզուն, իրենց պատմութիւնը և իրենց սոյլորութիւնները, անոնք հետամուտ պիտի ըլլան վերականգնելու իրենց հին կայսրութիւնը Օսմանեան աւերակներուն և Ասիոյ թիւրք իշխանութեանը վրայ»:

Ուրիշ Երիտասարդ Թիւրք գրող մը գրքոյկի մը մէջ կըսէ. «Արաբները Թիւրքիոյ գոթադղութիւնը եղած են, և թէ՛ թիւրք յաղթականի մը պատերազմի-ձին աւելի աղէկ է քան ուրիշ որեւէ ազգի մը մարգարէն»: Այս գրքոյկը Թիւրք կառավարութեան կողմէ տարածուեցաւ նաև Կովկասի մէջ:

Շատ յատկանշական են պատերազմի նախօրեակին Պոլսոյ զինուորական վարժարանի (հարպիէ) ուսուցիչներէն միոյն աշակերտներուն ուղղած ուղերձը. «Պարո-

*)Ահմէտ Չէրիֆ Էլչի:

նայք, ըսած է ան, ամենէ վեր մենք թիւրք ենք: Կը զարմանամ թէ մենք ինչո՞ւ օսմանցի կը կոչուինք, որովհետեւ ո՞վ է Օսմանը, որու անունով մենք կը կոչուինք: Ան թիւրք մըն է Ալթայէն, որ այս երկիրը զրաւեց իր թիւրք բանակով: Ուրեմն աւելի պատուաբեր է մեզ համար անոր ծագումովը կոչուելու քան անոր անունովը: Մենք մինչև հիմա խառնած ենք մեր նախորդներու տգիտութեամբ, և ամօթ մեր նախորդներուն, որ մեր ազգութիւնը մեզ մոռցնել տուած են: Վստահ եղէք որ թիւրք ազգութիւնը աւելի լաւ է մեզի համար քան խառնութիւնը, և ցեղային փառասիրութիւնը ընկերային առաքինութիւններէն մեծագոյնն է»:

Երբ այս ուղերձը կըլլար, ունկնդիրներուն մէջ կային նաև արաբ սպաներ, որոնցմէ մին առարկեց. «Բոլոր օսմանցիները թիւրքերը չեն, և եթէ կայսրութիւնը համարուի լոկ թիւրքական, ուրեմն բոլոր ոչ-թիւրք տարրերը օտար պիտի համարուին, փոխանակ ըլլալու կենդանի անդամները այն քաղաքական մարմնին, որ կը կոչուի Օսմանեան կայսրութիւնը, որուն և իսլամութեանը համար մենք պատրաստ ենք մղելու ընդհանուր կռիւր»:

«Թէև դուք արաբ էք», պատասխանած է ուսուցիչը, «բայց դուք և ձեր ցեղը Թիւրքիոյ հպատակ էք: Թիւրքերը սուրով զրաւած չին ձեր երկիրը: Այն Օսմանեան կայսրութիւնը, որու համար դուք կը ճառէք, սոսկ ընկերային խաբէութիւն մըն է, որուն դուք կապաւինիք ձեր նպատակներուն հասնելու համար: Դալով կրօնին՝ պէտք է ըսել թէ կրօնը առնչութիւն չունի քաղաքականութեան հետ: Մենք չուտով առաջ պիտի քալենք Թիւրքիոյ և թիւրքական գրօշակին անունով, մէկ կողմ նետելով կրօնը, որպէս անձնական և երկրորդական խըն-

դիր: Դուք և ձեր ազգը պէտք է ըմբռնէք թէ դուք թիւրք էք և թէ չկայ ոչ արաբ ազգը և ոչ ալ արաբ հայրենիքը*)»:

Այս վիճաբանութենէն յետոյ արաբ սպանները պատերազմական նախարարութեան բողոքեցին՝ պահանջելով որ այս ուսուցիչը հրաժարեցուէր, սակայն էնվէր բոլոր բողոքող արաբները ճակատը զրկել տուաւ:

Գուցէ շատերուն անծանօթ է թէ ինչպէս արաբական դժգոհութիւնը այնքան սաստկացաւ թիւրք ազգայնական յարձակողական շարժումին դէմ, որ Կէլիպօլուի մէջ արաբ զինուորները պաշարուեցան և թնդանօթներու հարուածներու տակ գինաթափ ընել տալով՝ բերուեցան Պոլիս և անկէ զրկուեցան Փոքր Ասիա:

Անտանիի եղած է նաև Սիւրիայի արաբներու վիճակը պատերազմի սկսելէն ի վեր: Գահիրէի արաբ մամուլը պարբերաբար հրատարակած է աղետարար պատմութիւններ, որոնք կրկնութիւններն են հայկական մարտիրոսացման: Հոն խտրութիւն չի դրուիր բրիտանի և մահմետականի միջև: Մինչև մարտ 1916 Սիւրիայ մէջ 816 և Սիջազիտքի մէջ 117 արաբներ մահուան դատապարտուած են և անոնց կալուածները գրաւուած: Թիւրքերը որոշած էին ջնջել արաբները՝ միանգամ ընդմիջող ջնջիլու համար արաբական հարցը: Տեղն է յիշել հոս այն յայտարարութիւնը, որ բրաժ էր թիւրք զինուոր մը այն դանիացի հիւանդապահուհիին որ Սրգնկայէն կը ճամբորդէր դէպի Պոլիս. «Նախ, մինք կսպանենք հայերը, ապա յոյները և յետոյ քիւրդերը**):»:

*) The Near East, էջ 507, 1917:

**) The Treatment of the Armenians, էջ 253:

Թիւրքիոյ բոլոր ազգերը թիւրք ազգայնական դահիճներուն կողմէն դատապարտուած են բնաջնջման: Ատոր համար է, որ թիւրք բանաստեղծը կը դիմէ իր նախնիքներու ուրուականներուն և անոնց աբիւնոտ համբաւին պարծանքի փայլ մը տալով, կուգէ իր ցեղին նոր սերնդարը փառաբանել:

«Ո՛վ իմ Ատտիլա, իմ ձէնկիգ, այս հերոսական դէմքերը, որոնք կանգնած են իմ ցեղի պանծալի համբաւին համար, պատմութեան գրքերու չոր էջերուն վրայ կը ծածկուին ամօթով ու նախատիքով, մինչ իրականութեան մէջ անոնք պակաս չեն Ալեքսանդրէն և Կեսարէն: Իմ սրտին աւելի ծանօթ է Օկուզ Խան*): Անիկա կապրի տակաւին իմ մէջս իր համբաւով ու մեծութեամբ: Օկուզ Խան կը հրճուեցնէ ու կը խանդավառէ իմ սիրտը և ինծի ուրախութեան սաղմոսներ երգել կուտայ: Թիւրքերու հայրենիքը ոչ թիւրքիա է և ոչ ալ Թիւրքիստան, այլ Թուրանիոյ լայն յաւիտենական երկիրը»:

Ու այդ լայն յաւիտենական երկիրը՝ Թուրանիան՝ ստեղծելու համար պէտք էր Սիւրիայի ու ձէնկիգ Խանի օրինակին հետեւելով՝ սպաննել բոլոր այն ազգերը, որ այդ «լայն» ճամբուն վրայ կը գտնուէին: Համաթիւրք այս ազգասպան քաղաքականութիւնը նախագծուած էր 1911 հոկտ. տեղի ունեցած Միութիւն և Յառաջդիմութիւն կուսակցութեան համագումարին մէջ: Այս որոշմանգիրը յիշատակուած է գերման հեղինակաւոր անձի մը կողմէ եղած հրատարակութեան մը մէջ, որ մասնաւորներու միայն զրկուած է, և որմէ մէջբերումներ կան «Turkey, a Past and a Future» գրքոյկին մէջ**): Դեռ

*) Թիւրք ցեղի աւանդական նախահայրը:

**) էջ 20—23:

այն ատեն գերմանները դիտէին թէ ինչ գաղտնի որոշումներ ունէին Երիտասարդ Թիւրքերը, մինչ անդին ոչ եւրոպացիները և ոչ ալ մենք տեղեակ էինք թիւրք շարժումներուն, և միևնոյն ատեն, երբ մեր քաղաքական կուսակցութիւններէն մին դաշնակցած էր անոնց հետ: Ահա թէ ինչ էր որոշած երիտասարդ Թիւրքերու համագումարը:

«Յերեմիոսանական ժողովին մէջ նոր կուսակցութեանց կազմութիւնը պէտք է խափանուի և նոր «ազատական գաղափարներուն» երևումը արգելուի: Թիւրքիա պէտք է դառնայ իրապէս մահմետական երկիր մը և իսլամական գաղափարները ու իսլամական ազդեցութիւնը պէտք է տիրապետող ըլլան: Ուրիշ ամեն կրօնական պրօպագանդ պէտք է խափանուի: Կայսրութեան գոյութիւնը կախում ունի Երիտասարդ Թիւրք կուսակցութեան ուժին և թշնամական գաղափարներու խափանումին վրայ...»

«Աւշ կամ կանուխ բոլոր ուրիշ Թիւրքական հպատակներու օսմանցիացումը պիտի գործադրուի, սակայն, պարզ է թէ ասիկա չի կրնար իրականացուիլ համոզուածով, այլ մենք պէտք է զինուած ուժերու դիմենք*): Կայսրութեան յատկանիշը պէտք է ըլլայ մահմետական, և մահմետական հաստատութիւններն ու աւանդութիւնները պէտք է յարգուին: Ուրիշ ազգութիւններու պէտք է զլացուի կազմակերպութեան իրաւունքը, որովհետեւ ապակեղոնացումը եւ ինքնավարութիւնը դաւանանութիւն է Թիւրք Կայսրութեան հանդէպ: Ազգութիւնները quantité négligeable (զանցաւելի քանա-

կութիւն) են: Անոնք կրնան պահել իրենց կրօնը, բայց ոչ իրենց լեզուն: Թիւրք լեզուի տարածումը գերազանց միջոցն է մահմետական գերիշխանութիւնը հաստատելու եւ միւս տարրերը ծուլելու*):»

Ուրեմն, դեռ 1911-ին Երիտասարդ Թիւրք դաւադիր խմբակը, Թիւրք ազգային միութեան իդէալին հասնելու համար, որոշած էր «ուժի դիմելու» և որևէ «ապակեղոնացման կամ ինքնավարութեան» ձգտումը դաւաճանութիւն նկատելու: Շատ պարզ, յստակ լեզուով անոնք վճռած էին ջարդել, կոտորել պետութեան մէջ ապրող բոլոր ոչ-Թիւրք ցեղերը: Իսկ ջարդին դրդապատճառ նկատել որևէ ազգային ինքնուրոյն գոյութեան պահանջը, որքան ալ համեստ, որքան ալ նախնական ըլլար այդ: Թիւրքքիոյ հայ հպատակները, համաշխարհային պատերազմի առաջին օրէն իսկ, ամենագոյն վերաբերում ունեցան և պաշտօնական մարմիններէն սկսեալ մինչև յետին գիւղացին ոչ միայն լոյս ալ պարտաճանաչ գտնուեցան, այլև համբերատար լուրթեամբ մը տարին ամեն անիրաւութիւն ու ամեն հալածանք, սակայն Երիտասարդ Թիւրքերը լաւագոյն առիթը համարեցին ջարդել հայերը, որպէս պետական դաւաճաններ: 25 օր Թիւրք ազգայնականներու հասկացողութեամբ բաւական էր որ ազգ մը

*) Տարօրինակօրէն ճիշդ այս շրջանին Կ. Պօլսոյ հայ Դաշնակցութիւն կուսակցութեան բերանը կատաղի պայքար կը մղէր հայոց պատերազմաբանի դէմ և պատերազմը կը հրաւիրէր միայն եկեղեցական գործերու խառնուիլ և քաղաքական գործերու վարչութիւնը ձգել (այսինքն Գաշնակցութեան), որ միայն ձեռնհասութիւն ունէր լուսագոյն տնօրէնութիւնը ընելու: Եւ օր մը պատմութիւնը պիտի գրուի անաչառօրէն:

*) Այսինքն, ըսել կուզէ, կոտորածի դիմենք:

կենսունակութիւն ունենար ձուլելու քաղաքականութեան գէժ դիմագրաւելու, պէտք էր «ուժի դիմել» թրքացնելու համար զայն: Թալէաթ պէլի Berliner Tageblatt-ի թղթակցին ըրած յայտարարութիւնը բաւական է ապացուցանելու այս արիւնոտ «քաղաքականութիւնը»: «Այն տխուր դէպքերը, որ պատահած են Հայաստանի մէջ, ըսած է Թալէաթ, դիշերները անքուն ըրած են զիս: Մեզի կը յանձնարէր, զիշերները խտրութիւն դրած չենք անմեղ և դիմանեն թէ մենք խտրութիւն դրած չենք անմեղ և յանցաւոր հայերու միջև, բայց ատիկա բացարձակապէս անկարելի էր, այն տեսակէտով, որ անոնք, որոնք այսօր անմեղ էին, վաղը կրնային յանցաւոր ըլլալ»^{*)}:

Արեւն և թէռօռիգ կը նշանակէր թիւրք ազգային իդէալի իրականացումը, իսկ մահ, մոխիր ու աւերակ թիւրք «իւէդանթիզմ»ը: Սեւանիկի ոճրագործները Մակեդոնիոյ «քոմիթաճիներ»ը ընտրած էին իրենց օրինակ: «Անոնք, որ ինծի նման մակեդոնացիներ են—կը գրէ Թէֆէն Ալպը—և ինծի նման կառարեալ պատեհութիւն ունեցած են մօտէն տեղեկանալու Պուլկար, Յոյն, Սերպ և Վլահ իւէդանթիստներու պրօպագանդային, ի վիճակի են գտնուելու ազգային գաղափարի մը ձգտումին նշանակութիւնը, և իրենց քաղցր ու ոգևորիչ է այդպիսի նըպատակի մը համար ամենամեծ վտանգները անցնիլ: Մակեդոնիա արեւմտեւ շաղախուած էր: Գործուեցան այնպիսի խփոթութիւնները, որոնց մասին մտածելէն անգամ մարդս կը փշամզի: Այսու հանդերձ աւագակախումբերու առաջնորդները և այս ահռելի կազմակերպութեան անգամները ժողովուրդի կողմէն ոչ թէ վայրենի աւագակներ

*) Blue Book, the Treatment of Armenians, 1916
էջ 633. Le Matin, մայիս 6, 1916:

կը նկատուէին, այլ հերոսներ, որոնք կը մարտնչէին ազգային միութեան սիրոյն:

«Ներիտասարդ թիւրքերը արդեօք պիտի չնախանձին այս մարդոց անձնուրացութեանը»:

Աւագակի հոգեբանութիւնը և այդ մտային հիւանդ վիճակն էր, որ Մակեդոնիան օրինակ վերցնելով, պաշտօնական կառավարութիւն մը վայրենի աւագակի մը պէս վարուեցաւ անմեղ ժողովուրդներու հետ, անտարակոյս «հերոսի» ու «փրկիչի», թափեպսակը շահելու յուսով: Նախատինք ու դատապարտութիւնը պիտի ըլլայ անխուսափելի բաժինը այս արիւնկղակ աւագակներուն:

Սակայն այս համաթիւրք «ազգայնական շարժումին» ետև, ստուերի մէջ, կար ուրիշ մղիչ ոյժ մը որուն ինչ ըլլալը թիւրք ղեկավարները, եթէ ոչ բոլորը, գոնէ շատերը ալ հիմա հասկցած ըլլալու են: Դարձնենք պատմութեանը միւս էջը:

Գ.

ԳԵՐՄԱՆ ՀԱԿԱԿՇԻՌԸ

Նուամեայ պատերազմէն յետոյ թիւրք ազգայնական ղեկավարները տակաւին իրենց ինքնախաբէութեան մէջ կօրօրուին: Երբեմն թէև յուսալքման ձայներ կը հասնին, սակայն վերջնական լքումի վարկեանը տակաւին հասած չէ: Պոլսոյ գաւազիւր խմբակի պաշտօնական բերան, Քըրանսերէն լեզուով հրատարակուող «Հիւալ» թերթը կը կարծէ թէ թիւրք ոգի մը ստեղծուած է և թիւրքը՝ որ երէկ վասալ մըն էր, այսօր ալ իր կալուածին բացարձակ տէրը դարձած է: «Հիւալ»-ի մէկ յօդուածէն կը քաղենք.

«Սահմանադրութեան հրատարակութեան հախօրեակին՝ թիւրքիս կը նմանէր աւելի Պերուի կամ Մէքսիքոյի: Այս կացութիւնը չփոխուեցաւ 1908 յուլիս 23-էն յետոյ. նորը բէժիմ մը ներմուծուած էր թիւրքիոյ մէջ, սակայն նոր ոգի մը մտած չէր թիւրք ժողովուրդի մըտքին մէջ: Պէտք կար Պալքանեան պատերազմի մեծ ցընցումին՝ խորապէս յեղափոխելու համար մեր հոգիները և ստեղծելու ինքնագիտակցութիւնը: Այն օրը երբ յուզուած մի ու տառապանքի ազդեցութեան ներքե թիւրք ժողովուրդը հարցնել սկսաւ, — «Ի՞նչ եմ ես, ի՞նչ ըրած եմ. վուրդը հարցնել սկսաւ, — «Ի՞նչ եմ ես, ի՞նչ ըրած եմ. ի՞նչ պիտի ընեմ». այդ օրը մեր երկրի համար իսկական նոր շրջանի մը սկսումն էր:

«Պէտք չունինք երկարօրէն բացատրելու այն փոփոխութիւնները որ տեղի ունեցած են թիւրքիոյ մէջ այս չորս տարուան ընթացքին: Մեր նպատակը չէ թիւրք ժողովուրդի ոգու փոփոխութեան և կատարուած յաւաքի մտքեան պատմութիւնը գրել, պիտի խօսինք միայն այն կացութեանը մասին որ ստեղծուած է օտարականներուն համար:

«Թիւրք ժողովուրդը, երբ տեսաւ իր անհատականութեան դարգացումը, այն ատեն իր իրաւունքներուն գիտակից դարձաւ: Շուտով երևան եկաւ թէ ինքն է իր տան միակ տէրը և թէ ոչ ոք պէտք է շահագործէ կամ փոխարինէ զինք որևէ հոգի վրայ: Իր աչքին օտարականները միայն հիւրեր էին, որոնք արժանի էին յարգանքի, սակայն որոնց պարտականութիւնն էր արժանի ըլլալու իրենց վայելած հիւրասիրութեանը:

«Քապիթիւլատիօններու ջնջումը մեր ակնարկած նոր ոգու առաջին արտայտութիւնը եղաւ: Այնուհետև օտար հպատակները ենթակայ եղան այն բեռներուն, ինչ որ բնիկներուն միայն տրուած էր կրել:

«Թշնամի ազդեցութեան պատկանող եկեղեցական միսիօններու և կամ անհատներու հիմնած ու վարած վարժարաններու խափանումը, նուազ կարևոր չէր քապիթիւլատիօնի բէժիմի ջնջումէն յետոյ: Օտարականները իրենց վարժարաններու շնորհիւ ի վիճակի էին բարոյական մեծ ազդեցութիւն ունենալ երկրի երիտասարդութեան վրայ, և իրապէս անոնք էին երկրի հոգևոր և մտաւոր առաջնորդները: Կառավարութիւնը ասոնք փակելով վերջ կը դնէր կացութեան մը որ այնքան նուաստացուցիչ էր, որքան վտանգաւոր. կացութիւն մը, որ դժ-

բաղադրար, չափազանց երկար տևած էր: Փաղաքական և տնտեսական ուրիշ քայլեր առնուեցան *) ամբողջացնելու գործ մը որ կրնայ անուանուիլ երկրին վերստացումը իր զաւակներուն կողմէն, որոնք երկար ատենէ ի վեր զրկուած էին իրենց իրաւունքներէն:

«Շնորհիւ այս գարթնումի, քիչ մը ուշ, բայց ճիշդ ժամանակին, և շնորհիւ մասնաւորապէս այս գործունէութեան, Թիւրքիա այսօր դարձած է «Փաթէրլանտ» մը, ինչպէս Շուէտիա, Սպանիա կամ Զուիցերիա: Մեր երկրը այլևս ոչ ոքի կալուածն է կամ աւատը, կը պատկանի ժողովուրդի մը, որ նոր վերակոչուած է կեանքի, ներշնչուած իր անկախութեան՝ ու ազատութեան երջանկութեամբ ու վառքով:»**)

Ներտասարդ Թիւրքերը պատերազմին մասնակցելով այսպէս կը խորհին թէ՛ իրենք դարձած են իրենց երկրին տէրը, ու քաղիթիւսիօնները ջնջելով, հայերը ջարդելով, ուրիշ ցեղերը հալածելով իրենք դադրած են ուրիշներու «վասալը» ըլլալէ, որովհետեւ Թիւրքիոյ միջամտողներէն ոմանք պատերազմի մէջ են իրենց դէմը, իսկ իրենց դաշնակից Գերմանիան «լուռ» կը մնայ աղաղակող բարձրաստիճանի հանդէպ և իր քաղաքականութիւնը ընտրած է «երկրի ներքին գործերուն շխառնուիլ»: Սակայն «առ այժմ» պէտք է աւելցնել մեր կողմէն:

1915-ի ամբան, երբ Դր. Լէբսիուս Պոլիս եկած էր

*) Տարակոյս չկայ թէ այս «քաղաքական և տնտեսական ուրիշ քայլերը» ոչ այլ ինչ են եթէ ոչ հայերու բնաջնջումը, հալածանք օտար ցեղերու դէմ և բոլոր այն թխուր պատիները զոր գծեցինք նախորդ գլուխին մէջ:

**) Blue Book, The Treatment of Armenians (1916), էջ 654—656:

ջանալու որ գերման զիւնազիտութիւնը միջամտէ՝ վերջ տալու համար հայկական տեղահանութեանց և ջարդերուն, իշխան Հօսէնյօֆէ, որ ժամանակաւորապէս կը փոխարինէր գերման դեսպան Վանկէնհայմի, շատ կտրուկ պատասխան մը տուաւ գերման հայասէրին. «Յս չեմ կրնար շեղիլ իմ նախորդիս քաղաքականութենէն: Մենք չենք ուզեր Թիւրքիոյ ներքին գործերուն խառնուիլ: Սթէ մինչև իսկ Թիւրք կառավարութիւնը ուզե՞նար ձեզ(այսինքն Լէբսիուսը) ձերբակալել, ես ձեզ պաշտպանել չպիտի կարենայի»:

Բայց ինչ էր իրականութիւնը: Շատ պարզ է: Ոչ Թիւրքերը դադրած էին վասալ ըլլալէ, և ոչ ալ Գերմանիա հրաժարած Թիւրքիոյ ներքին գործերուն միջամտելէ: Այս վերջին չորս տարուան ընթացքին, Թիւրքիա ոչ թէ «վասալը» եղաւ, այլ գործնականապէս Գերմանիոյ «ստրուկը», եւ ամեն ինչ կատարուեցաւ Գերմանիոյ գիտութեամբ, գերման ծրագրով, գերման ղեկավարութեամբ եւ գերման հակակշռին ներքեւ:

Այն նաւային յարձակումը Օտեսայի վրայ, որ պատերազմին պատրուակը դարձաւ, դաւադրուած էր Պոլսոյ գերման դեսպանատան մէջ, գերման դեսպանի նախագահութեամբ գումարուած ժողովի մը մէջ, որուն կը մասնակցէին Էնվէր, Թալէաթ, ձէմալ և Խալիլ պէյերը, ներտասարդ Թիւրք քառեակ խմբակը: Դաւը ծրագրուած էր Բեքլինի մէջ և Թիւրքերը, որոնք կը յաւակնին ինքզինքնին իրենց երկրին տէրերը կոչելու, ստրկօրէն կը հնազանդէին օտար տիրոջ հրամանին:

«Հիմա մենք կը վարուինք գերմաններու հետ — կը տրամաբանէին Պոլսոյ Ներտասարդ Թիւրքերը — մինչև որ մեր գործը վերջացնենք միւս եւրոպացի անհաւատներ»:

լուսն և մաքրենք մեր հաշիւը ներքին տարրերու հետ, այն ատեն մենք դիւրութեամբ պիտի կրնանք գերմաններու դասն ալ տալ: Այս սպառնալիքը շատ բացայայտ էր, շատ անգամ յեղյեղուած, սակայն չափազանց ասիական ու յաւակնոտ: Կեղծիքի քաղաքականութիւնը, թիւրքերու դարաւոր դէնքը, կրնար շատ աւերներ գործել, շատ արիւններ թափել, սակայն միշտ վերջին հաշուեաւորութեան մէջ վճարողներն, վնաս հատուցանողներն թիւրքերն իրենք պիտի ըլլային, ինչպէս եղած են անցեալին մէջ առաւել կամ նուազ չափով: Գերմանները այս լաւ գիտէին, և մինչև իսկ Բ. Գոնէն մինչև բանակի յետին միութեան մէջ իրենց տեղաւորած գործակալ-լրտեսներու միջոցով կը քաջալերէին թիւրքական ամեն մէկ յաւակնոտութիւն, ամեն մէկ երազանքն ու սպառնալիքը, նոյնիսկ եթէ այդ սուղուած ըլլար իրենց՝ գերմաններուն դէմ:

Հազիւ թէ թիւրքիա մտած էր պատերազմի մէջ, երևան եկաւ թէ երկիրը արդէն կը գտնուէր գերման հակակշիւն ներքեւ: Պատերազմական նախարարութեան ամէն մէկ պաշտօնատէրնը նստած էին մէկ-երկու գերմանացի պաշտօնեաներ, և որեւէ որոշում, որեւէ հրաման չէր կրնար գործադրուիլ մինչև որ հրամանագիրը չկրէր նաեւ գերման ներկայացուցչին ստորագրութիւնը: Բանակին կազմակերպութիւնը, պարենաւորումը, հրամանատարութիւնը կը գտնուէր և կը գտնուի իրապէս և ամբողջովին գերմաններու ձեռքին մէջ:

Այս հակակշիւնը, որ սկզբնական շրջանին ակնյայտնի էր միայն պատերազմական նախարարութեան մէջ, հետզհետէ տարածուեցաւ պետութեան վարչական ամեն ճիւղերու վրայ: Նախ ոստիկանութիւնը գերման հակա-

կշիւն ենթարկուեցաւ, ապա երևաւական և յետոյ ներքին գործոց նախարարութիւնը:

Նւայս ստրկացման, այս անվիճելի անկումին մէջ՝ թիւրք մամուլը, որ հասարակաց կարծիքի արտայայտիչը պիտի ըլլար, տակաւին կը շարունակէ ներքողներ կարդալ անկախ ու ազատ թիւրքիոյ և հաւատացնել իր ընթերցողներուն — եթէ կան տակաւին հաւատացողներ — թէ նախապէս թիւրքիա վասալ մըն էր, ճնշուած օտարի լուծին տակ, իսկ այսօր «տէրն է իր երկրին»: Թիւրքիա ճանչցողները շատ լաւ գիտեն թէ այդ դժոխքի երկրին մէջ, բառին իսկական իմաստով հասարակաց կարծիք չկայ, սակայն տեղեակ են միևնոյն ատեն թէ այսօր թիւրքիոյ մէկ ծայրէն միւսը թիւրքերու մեծամասնութիւնը, եթէ չըսենք ամբողջութիւնը, դառնօրէն կանխածէ այն մարդիկ, որոնք՝ պատերազմի մէջ մտնելով՝ երկիրը աղէտի ենթարկեցին: Բայց ճակատագրական թիւրքը «անէծքէն» անդին դարձ արտայայտութիւն չունի, և անմտութիւն պիտի ըլլար սպասել որ ան արտայայտուի յեղափոխօրէն և ունենայ ցասումի վայրկեաններ բարթուղիմէոսեան գիշերներ ստեղծելու նրբասարգ թիւրք ղեկավարներու և գերմաններու համար: Այդ չի կրնար տեղի ունենալ: Թիւրք քաղքենին, թիւրք գիւղացին կը շարունակէ կարգալ Բիւզանդիոնի թերթերը, որոնք կը ստին ու կը խեղաթիւրեն փաստերը, սակայն կը լսէ և մինչև իսկ երբեմն ալ ինքնախաբէութեանց մէջ կիյնայ: Իսկ թերթերը կը շարունակուին հրատարակուիլ, ոչ թէ արտայայտիչ ըլլալու թիւրք ժողովուրդի կարծիքին, մտայնութեանը ու թիւրք շահին, այլ անոնք գերման գործակալութեան արտայայտութիւններ են: Յօդուածներու մեծագոյն մասը և լուրերու ամբողջութիւնը կը խըմ-

բաղադրուին ոչ թէ ամեն մէկ թերթի խմբագրատան մէջ, այլ Այազ-Փաշայի գերման դեսպանատան մէջ հաստատուած մամուլի դիւանի և կամ Միւլի գործակալութեան մէջ, որ նայնպէս գերման ստեղծագործութիւն է: Գերմանները պարզիշին արժէքը շատ լաւ հասկցած էին և պատերազմի նախօրեակէն մինչև հիմա ամառական կարմիր ոսկիներ կը վճարուին թէ թերթերուն և թէ առանձնապէս խմբագիրներուն*): Նւ կաշառը աւելի կշիռ ունի քան հասարակաց կարծիքը, մանաւանդ որ այդ կաշառը գերման հակակշռին պատուանդանն է:

Պատերազմի ընթացքին մէջ երևան եկող բոլոր շարժումները, բոլոր համաթիւրք կազմակերպութիւնը գերման քաջակերութեան ու աջակցութեան արժանացան, որովհետեւ ամենքն ալ կոչուած էին գերման շահերուն ծառայել: Օրինակի համար *Դոճի* (boy scout) հետախոյզներու շարժումը, որ կը վայելէ էնվէր փաշայի հովանաւորութիւնը, կը կրէ «Թուրանիան» անունը և իր դրօշակը զարդարուած է թիւրք հեթանոսեան «ճերմակ գայլ» զինանշանով: Գերմանիա իր սովորական հեռատե-

*) Ա. Պօլսոյ ռուսական դեսպանատան հաւաքած տեղեկութեան համաձայն՝ Գերմանիա պատերազմը յայտարարելէն մինչև թիւրքի պատերազմի միջամտիլը, Պօլսոյ թիւրք թերթերը հետեւեալ զուգարները կաշառք ստացած էին.

Գերմանիայէն	Աւստրիայէն
Դքտաժ 2,500 օսմ. ոսկի	1,000 օսմ. ոսկի
Սապահ 2,000 » »	1,000 » »
Թանին 2,000 » »	1,000 » »
Թասֆ. էֆք. 2,000 » »	500 » »
Թէրճիման 500 » »	500 » »

Տես, Մանտէլշտամ, էջ 77:

սութեամբ գիտցաւ իր հակակշռին ներքե առնել *Դոճի* շարժումը, որովհետեւ այսօրուան պատանիները կը պատրաստուէին վաղուան զինուորները դառնալու: Այս պատանեկական շարժումին ղեկավար ու վարիչը գարձաւ գերմանացի սպայ Ֆօն Հօֆ: Պատանիները կը սորվէին զինուորական մարզանք, ըմբշամարտ, պարտաւոր են իրենց գումարտակներու շարժումներուն մասին տեղեկաբերը պատրաստել և հեռաւորութիւնները չափել նկագրեր պատրաստել և հեռաւորութիւնները բաժնուած են: սողութեամբ: Ասոնք երկու մասերու բաժնուած են: Սողութեամբ կարգերու մէջ կընդունուին տասներկուքէն մինչև յրտսեր կարգերու մէջ կընդունուին տասներկուքէն մինչև տասներեք տարեկան, իսկ աւագ կարգերու մէջ տասներեքէն վեր, սակայն տակաւին զինուորական ծառայութեան չկոչուած պատանիները: Գնդապետ Հօֆը իր աշխատանքը սկսելէն ի վեր աւագ կարգերը արգէն անխտանքը կընդունէին մէջ, կրտսերները աւագ եղած են և ցած են բանակին մէջ, կրտսերները աւագ եղած են և ցած են բանակին մէջ, կրտսերները կազմուած: Հիմա, պրոլետական Մոսկոյ կրտսեր կարգեր կազմուած: համար, ութը տարեկա- ղոքին նոր զոհեր պատրաստելու համար, ութը տարեկա- նէն սկսեալ պարտաւորիչ դարձած է այս մարզանքը:

Բանակի վրայ գերման հակակշռը աւելի ամրապնդելու համար, թիւրքի ամեն անկիւններ կը վիտան գերման սպաներ: Ա. Պոլիս և Հալէպ գերման սպաներու կեդրոններ են: Իսլահիոյ մէջ փայտեայ յատուկ զօրանոցներ շինուած են գերման զինուորներու բնակութեան համար: Մամուրա հաստատուած է գերման զինուորա- կան *միսիօն*-ը, «Կայսերական Սպայակոյտը», ուր քա- ղան շէնքերը՝ յատկապէս կառուցուած՝ կը ցուցնեն թէ գերմանները մտադրուած են մշտապէս տեղաւորուել երկրին մէջ:

Վերջերս գերմանները ձեռնարկեցին թիւրք նոր գօրաբանակի մը կազմութեան, որուն «Փաշա» տիտղոսը

տրուած է, թիւրքական պատուասիրութիւնը շոյելու համար: Ամեն մէկ միութեան մէջ գետեղուած են գերման զինուորներ, որպէս մարզիչներ: Գերմանները պարտաւորուած են յարգելու իսլամական սովորոյթները և կրօնական արարողութիւնները: Նրա գերման նոր զինւորները Պոլիս կը հասնին, անոնք նախ կը տեղաւորուին շոգենաւերու մէջ և ապա Հայտար փաշայի կայարանէն կը ղրկուին Եփաշա՝ զօրաբանակին միանալու: Ասոնց կը տրուի նաև երկու երեք ամսու բաւականացող պաշար: Ասոնք արտօնուած են օրագրութիւններ պահելու և կը կրեն գրքոյկներ, որոնք մանրամասն տեղեկութիւններ կը պարունակեն Միջագետքի աշխարհագրական ու զինւորական վիճակի մասին: Ասկէ կընայ հետեւցուիլ թէ այս զօրաբանակը Միջագետք անգլիացիներու դէմ պիտի ղրկուի, սակայն ցարդ անոնք և ոչ մէկ ճակատի վրայ երևցած են և անոնց շարժումները բացարձակապէս գաղտնի կը պահուին:*)

Անթիլ հեռագրի կայաններ հաստատուած են Փոքր Ասիոյ և Պաղեստինի մէջ գերման սպայ գնդապետ Շլիխ հրամանատարութեան ներքև: Կ. Պօլսոյ մէջ նաւային վարժարան մը հաստատուած է թիւրք արսէնալի երկրաչափներու և աշխատաւորներու համար, որու նպատակն է զօրացնել համաթիւրք իտէալը, և սակայն բոլոր ուսուցիչները գերմաններ են: Նոյնպէս ընդծովայ մարզաբան մը հիմնուած է գերմաններու կողմէն: Թիւրք օդա-գնացութիւնը կը գտնուի պրոսական սպայ Սէրնոյի ղեկավարութեան ներքև: Նաւային վարժարանի աշակերտներէն ոմանք ղրկուած են Գերմանիա իրենց մարզանքը լրացնելու համար:

*) Տես, E. F. Benson, էջ 68:

Զինուորական ծառայութեան օրէնքը հետզհետէ խստացաւ պատերազմի շարունակութեան ընթացքին: 1916 հոկտեմբերին սուլթանական իրաւէով քառասուներկուքէն մինչև քառասունհինգ տարեկան զէնքի կոչուեցան: Հատեր զինուորական տուրք վճարելով կը յուսային ծառայութենէ զերծ մնալ, սակայն մասնաւորապէս գաւառներու մէջ անխտիր ամէն մարդ քշուեցաւ բանակի մէջ: Նոյեմբերին հաւաքեցին բոլոր պատանիները, անխտիր զինուորական տարիքի հասած թէ ոչ: 1917 յունուարին մինչև վաթսունհինգ տարեկան զէնքի տակ առնուեցան, երիտասարդ անձերու պակասը այնքան զգալի դարձած էր: Հայկական սարսափներով ահաբեկուած դեռ երկու տարի առաջ երկրին մէջ ապրող օտարահալատակները զէնքի կոչուեցան: 1916 օգոստոսին՝ Թիւրքիոյ մէջ բնակող սերպերը պարտաւորուեցան թիւրքական հպատակութիւն ընդունիլ և զէնքի տակ մտնել: Ապա, 1917 մարտին, Փոքր Ասիոյ բոլոր յոյները բռնօրէն բանակ քշուեցան և անոնց կալուածները զրաւուեցան, սակայն ասոնցմէ չատերը ճանապարհին մահացան, չկրնալով դիմանալ տանջանքներու ու անօթութեան: Ուրքան ատեն որ գերմանները կը յուսային թէ Յունաստանը պատերազմի չպիտի մասնակցի ի նպաստ դաշնակիցներու, այնքան ատեն յոյներու վիճակը Թիւրքիոյ մէջ տանելի էր, բայց երբ Վենիզելոսի քաղաքականութիւնը յաղթեց՝ յոյները հայերու դժբաղդութեան ենթարկուեցան:

Մէկ խօսքով թիւրքական բանակը, պարզապէս գերման բանակ մըն է, այն տարբերութեամբ միայն, որ Թիւրքիոյ բոլոր այլ մարզիկ ալ բանակի մէջ կը գտնուին, իսկ վարչական բոլոր ճիւղերը գերման սպաներուն

իւրաքանչիւր իրաւաւորութեան ենթարկուած են: Բանակը, նաւատորմը, անթել հեռագրի կայանները, ընդծովեայնները, օդանավերը և ամեն ինչ կը գտնուին Բերլինի ուղղակի հրամանին ներքեւ, և ընդհանուր հրամանատարութիւնը հիմա անցած է զօրավար Մաքէնզլընի: Վեթէ զինուորական ու նաւային զործերու մէջ Բերլինի հակակշիռը Կ. Պոլսոյ վրայ կատարեալ է, կը գրէ Բէնսըն, նուազ կատարեալ չէ ազգային կեանքի ուրիշ զործերու վրայ եղած հակակշիռը: Նրբէք Գերմանիա իր զաղթային բաղադրականութեան մէջ այնքան յաջող եղած է. տիրապետութիւնը կատարեալ է: Նւ այս բոլորը կատարուեցաւ համաթիւրք իտէալին անունով*):

Ուրիշ անգլիացի հեղինակ մը կըսէ թէ Թիւրքիոյ ձեռք տալով Գերմանիա, «Միջին Նւրոպայ»-ի գաղափարն է որ կիրականացնէ. «Գերմանիա խառնուած է Թիւրքիոյ հետ անոր փառաւոր անցեալի և ոչ ալ ապագայի համար, այլ պարզապէս անոր շուտ ներկային համար:»**)

Այժմ տեսնենք թէ ինչ եղած է և ինչ է վերման ծրագիրը Թիւրքիոյ ապագայի մասին:

*) E. F. Benson, էջ 70:

*) Turkey, Past and Future, էջ 45:

Գ.

ՀԱՄԱԳԵՐՄԱՆ ԺՐԱԳԻՐԸ

Մեր նպատակէն դուրս է տալ ամբողջ համագերման ծրագիրը, սակայն ուրուագիծ մը անհրաժեշտ է բնութագրելու համար այն հեռաւոր նպատակները, զորս Գերմանիա մտադրած է իրականացնել այն երկրամասին մէջ որ մինչև հիմա Թիւրքիա կը կոչուի:

Համագերման ծրագրին շրջագիծը Միջին Նւրոպայի և Արևմտեան Ասիոյ մէջ կը պարունակէ աւելի քան չորս միլիոն բառակուսի քրիստոնէութիւն հողամաս մը 204 միլիոն բնակչութեամբ, որոս իրականացման պարագային 77 միլիոն գերմանները իրենց քաղաքական և տնտեսական լուծը պիտի դնեն 127 միլիոն այլազան ցեղերու վրայ:

Այս ծրագրին գլխաւոր հեղինակն ու հովանաւորողը եղած է Գերմանիոյ կայսրը, ինքն Վիլհելմ Բ. որ Վեր Վալդէի և Աստուծոյ անունով 1914-ի պատերազմը հրատարակեց և որ ամեն անգամ, երբ Գերմանիոյ բաղդը կը մթաղնի, չի քաշուիր յայտարարելէ՝ «Աստուած գիտէ որ ես այս պատերազմը չուզեցի»: Բայց քսան տարինուրէ ի վեր Կայսրն ինքն է որ քաջալերած է Զինուորական Միութիւնը (Ligue Militaire) և Մովային Միութիւնը (Ligue Maritime), որոնց անդամներու թիւը միլիոններով կը հաշուի, և որոնք անդադար աշխատած են Գերմանիոյ ցամաքային և ծովային ուժերը

աւելցնելու տարուէ տարի: Յետոյ, Կայսրն ինքն է որ նպատած է Համազերման Միութեան (Alldeutscher Verband) ստեղծման: Այս ընկերութիւնը, որ իր շարքերուն մէջ ունի անհամար նշանաւոր անձնաւորութիւններ, գլխաւոր պատասխանատուն է այս աշխարհաւոր պատերազմին: Համազերման Ընկերութիւնը, հիմնուած 1894-ին, բանաւոր և գրաւոր քարոզներով ջանադիր եղած է համազերման ծրագիրը տարածել և գրաւումներու տենջանքը արծարծել կայսրութեան բնակչութեան մէջ: Համազերման Միութիւնն է, որ ի նկատի ունենալով ներկայ պատերազմը, կազմակերպած է ամբողջ ուշխարհի և մասնաւորապէս Աւստրիոյ և Միացեալ Նահանգներու գերմանները:

Համազերման հրատարակութեանց մէջ ամենաուշագրաւը 1911-ի Թանէնբէրգի ծրագիրն է՝ Gross-Deutschland die Arbeit des 20. Jahrhunderts (Մեծն Գերմանիա, Քսաներրորդ դարու գործը), տպագրուած Լայպցիկի մէջ: Համազերման ամբողջական ծրագիրը այս հատորին մէջ յստակօրէն պարզուած է:

Այս ծրագրին համաձայն՝ Գերմանիա ներկայ պատերազմով կուզէր Ներոպայի և Արեւմտեան Ասիոյ մէջ տարածուիլ հետեւեալ կերպով*)

1. Կեդրոնական Ներոպայի մէջ հաստատել ընդարձակ դաշնակցութիւն մը (confédération) որ պիտի պարփակէ.

Արեւմուտք	քառ. քիլոմէթր	բնակչութիւն
Հոլանտա	38,141	6,114,000
Բելճիգա	29,451	7,500,000

*) Le Plan Pangermaniste Démasqué, André Chéradame, Paris, 1916, էջ 40—43:

Լիւկսէնբուրգ	2,586	260,000
Ջուիցերիա	41,324	3,800,000
Փրանսայի հիւսիսային նահանգները, Բէլճիգի հարաւէն տարածուելով		
Սոմի հովիտը, մօտ.	50,271	5,768,000
Գումար	161,773	23,442,000

Արեւելք	քառ. քիլ.	բնակչութիւն
Ռուսական Նահաստան	127,320	12,467,000
Ռալիկեան նահանգները (Էսթոնիա, Լիվոնիա և Կուրլանդ)	94,564	2,686,000
Ռուսական երեք կառաւարութիւններ, Կովսո, Պիլնա և Գրոդնո	121,840	5,728,000
Գումար	343,724	20,881,000

Հարաւարեւելք
Աւստրո-Հունգարիա 676,616 50,000,000
Այս երեք խումբերը միասին կը կազմեն 1,182,113 քառակուսի քիլոմէթր և 94,323,000 բնակիչ:

Այս դաշնակցութիւնը Գերմանիոյ միանալով պիտի կազմէ.

	քառ. քիլ.	բնակչութիւն
Գերման կայսրութիւնը	540,858	68 միլիոն
Գաշնակցութեան նոր հոգամասը	1,182,113	94 միլիոն
Գումար.	1,722,971	162 միլիոն

Ասոնցմէ պիտի ըլլան 77 միլիոն գերմաններ և 85 միլիոն ոչ-գերմաններ:

2. Պալքանեան բոլոր երկիրները ենթարկուած պիտի ըլլան Միջին Ներոպայի դաշնակցութեան, որոնք միասին պիտի ներկայացնեն.

499,275 քառ. քիլոմէթր և 22 միլիոն բնակչութիւն, ամենքն ալ ոչ-գերման ցեղերէ:

3. Քաղաքական և զինուորական թևարկութիւն թիւրքերոյ վրայ և ապագայ գաղթավայրի վերածումը: Գերմանիա այս ուղղութեամբ արդէն իր ծրագրին մեծագոյն մասը իրականացուցած է այս պատերազմի ընթացքին: Թիւրքիայէն համագերման ծրագիրը կը տարածուի դէպի Նգիպտոս և դէպի Պարսկաստան: Թիւրքերոյ տարածութիւնն է 1,792,900 բաւ. քիլոմէթր և ունի քսան միլիոն բնակիչ, բոլորն ալ ոչ-գերման:

Միջին Եւրոպայի գերման դաշնակցութիւնը պիտի կազմէ ընդհանուր մաքսային միութիւն մը (Zollverein): Այսպէս 1911-ի համագերման ծրագիրը կարելի է ամփոփել չորս ֆորմիւլներով.

1. Բերլին—Կալէ, 2. Բերլին—Ռիկա,

3. Համբուրգ—Սալոնիկ, 4. Համբուրգ—Պարսկային ծոց:

Համագերման ծրագիրը միայն «Միջին Եւրոպայով» չի վերջանար, ան կը պարունակէ և գաղութային նուաճումներու և համաշխարհային տնտեսական տիրապետութեան ընդարձակ նախադրմանում մը, որու իրականացման պարագային աշխարհիս վրայ պիտի մնայ միայն գերման կայսերական հզօր իշխանութիւնը: Սակայն մեզ համար ամենէն չահագրգիռը, մեր նիւթի սահմանին մէջ, Համբուրգ—Պարսից ծոցի գիծն է:

Գերմանիոյ կայսրը 1898 նոյ. 8-ին Դամասկոսի մէջ յայտարարութեամբ մը սկիզբը կը դնէր այն քաղաքականութեանը, որու նպատակն էր հոգ պատրաստել գերման տիրապետութեան թիւրքերոյ մէջ և գրգռել աշխարհիս ամբողջ մահմետականները միւս բոլոր պետութեանց դէմ: Վիլհելմ Բ. կը յայտարարէր. «Նորին Վեհափառութիւն Սուլթանը, ինչպէս նաև երեք հարիւր

միլիոն մահմետականները, որոնք կը փառաւորեն իրենց խալիֆը, կրնան փոտահ ըլլալ թէ Գերմանիոյ կայսրը իրենց բարեկամն է ընդ միշտ»: Այս վարպետ շողորթութեան առաջին հետեանքն եղաւ Սուլթան Ապտիւլ-Համիտի կողմէ Պաղտատի երկաթուղիի առանձնաշնորհումը 1899 նոյ. 27-ին: Այս գիծը թէև չըրացած, սակայն այս պատերազմի ընթացքին ծառայեց գերման զինուորական ծրագիրներուն Նգիպտոսի, Միջագետքի և Կովկասի դէմ:

Պաղտատի երկաթուղին համագերման գործունէութեան առանցքը դարձած է թիւրքերոյ մէջ: Այս գիծը ունէր իր անմիջական տնտեսական հիմքը, սակայն ան նախագծուած էր մասնաւորապէս քաղաքական նպատակներու ծառայեցուցուելու համար: Նախ քան պատերազմը՝ համագերման հրատարակութիւնները յստակօրէն պարզաբանած էին անոր նշանակութիւնը, թէ նախամտածուած այս պատերազմի ընթացքին և թէ հեռաւոր ապագային*) Գերմանները չափ լաւ գիտէին թէ համաշխարհային պատերազմին իրենց գլխաւոր հակառակորդը Անգլիան պիտի յաջողէր ծովերու ճամբան փակել, հետեւաբար միակ ելքը կը մնար ցամաքային երկաթագծով Կեդրոնական Եւրոպան հաղորդակցութեան մէջ պահել թիւրքերոյ և մասնաւորապէս Միջագետքի հետ: Նթէ այս կանխամտածումը չըլլար, տաքաւոյս չկայ թէ՛ տնտեսապէս աւելի չահաւոր պիտի ըլլար գերմաններուն Միջագետքի երկաթուղիի գիծը միացնել Միջերկրականին և

*) Süss, Die Bagdadbahn, Dr. Paul Rohrbach, Berlin, 1911:

Ռօբբաթս կը մատնանշէ՝ թէ Պաղատաի գիծը կը միանայ Սիւրբիոյ գծին և կըսէ. «Սիւրբիական երկաթուղիի կայեւորութիւնն այն է որ, եթէ պէտք ըլլայ, պիտի դառնայ ամենակարևոր գործիքը Անգլիոյ վրայ ուղղակի ճնշում գործ ընելու համար... ենթադրելով որ Գերման-Աւստրիա-Թիւրքական գործակցութիւնը անհրաժեշտ դառնայ Սօվիտոսի ուղղութեամբ»:

Սև առիկա գրուած է 1911-ին, ու երեք տարի յետոյ այդ գործակցութիւնը տեղի ունեցաւ և այդ երկաթուղին իր ռազմական նպատակին ծառայեց: Նոյն իսկ Թիւրքիոյ երկրապետական արտադրութիւններն ալ ի նկատի առնուած են գլխաւորաբար պատերազմական նպատակներու համար: Այս մասին պրօֆ. Վիլհէլմֆէլդ կը գրէ. «Արմաիքի մշակութեան ընդարձակ պատահութիւնները Թիւրքիոյ մէջ մասնաւոր տեսակետով կարեւոր են Գերմանիոյ համար...: Անտարակոյս, խաղաղութեան ժամանակը ոչ ոք պիտի մտածէ ծովէ դուրս այլ միջոցով փոխադրել երկրապետական արտադրութիւնները, սակայն պատերազմը ցուցուց այն արժէքը թէ կարելի է Թիւրքիայէն ջաճաքի ճանապարհով բամպակ փոխադրել»:

Իսկ այս գծի ռազմական կարևորութիւնը զօրքի և ռազմամթերքի փոխադրութեան համար՝ այնքան ակնյայտնի է, որ աւելորդ պիտի ըլլար մեր կողմէն չնշել: Եթէ Տարրոսեան թիւնէլը բացուած չլլար, այսօր Գերմանո-թիւրք բանակը բնաւ հնարաւորութիւն չպիտի ունենար ոչ Միջագետքի և ոչ ալ Պաղեստինի ճակատանքուն վրայ դիմադրել անգլիական յառաջխաղացութեան:

*) Turkey, Past and Future, էջ 44:

Եթէ Պաղատաի գիծը միացած չլլար Սիւրբիայի երկաթուղիին, Նաֆայի գրաւումէն յետոյ, երբ Թիւրքիա այդ ճակատին վրայ իր ունեցած ուժին կէսը կորսնցուց, անտարակոյս անգլիական բանակը գիրութեամբ պիտի կրնար քալել Պէյրութի ու Դամասկոսի վրայ և յառաջանալ մինչև Հալէպ:

Տարակոյս չկայ թէ երեք ու կէս տարուայ պատերազմէն յետոյ՝ հիմա ալ Դաշնակից պետութիւնները հաւկցած են, թէ Գերմանիոյ միակ ձգտումը այսօր արեւելքի հետ հաղորդակցութեան կապը պահպանելն է: Գերմանիա պատրաստ է շատ բան կորսնցնել, սակայն ամեն գնով պահել Համբուրգ-Պարսից ծոց գիծը: Գերմանեան այսօր իսկ պատրաստ է հաշտութեան ձեռք կարկառելու պատերազմիկ կողմերուն, յանձն առնելով պաշտօնը, Լիւկսեմբուրգը, և մինչև իսկ վերադարձնել Սլոուա Լօքէնը ու Էլմնել Լեհաստանը, եթէ միայն թոյլատրուի իրեն պահել իր գերակշիռ գիւղքը Աւստրո-Հունգարիոյ, Պալքաններու և Թիւրքիոյ վրայ:*) Եթէ Դաշնակիցները կանխօրէն ըմբռնած ըլլային Համբուրգ-Պարսից ծոց գծի կարևորութիւնը, ամենք Կէլիպօլսի արշաւանքին մէջ կարևորութիւնը, ամենք Կէլիպօլսի արշաւանքին մէջ չէին ձախողեր, Սերպիա չէին ձգեր որ Մակէնզընի բանակներուն օտքի կոխան դառնար, և ճշ ալ Ռուսոնիա կրէր 1916-ի աշնան այն ամօթալի պարտութիւնը, որ պատերազմի երկարաձգման պատճառը դարձաւ:

Եթէ Գերմանիա յաջողի իրագործել իր գէղի արեւելք քաղաքականութիւնը, բնաւ նշանակութիւն չպիտի ունենայ եթէ արեւմուտքի մէջ զինամասեր ընէ և մինչև

*) Le Plan Pangermaniste, էջ 136:

իսկ պարտութիւն: Այդ պարագան պիտի ըլլայ պարզ զինա-
դադար մը և քանի մը տարի յետոյ աւելի հսկայ ու ա-
ւելի զօրաւոր Գերմանիա մը կրկին պատերազմի դաշտը
պիտի իջնայ, այս անգամ վերջնականապէս ջախջախելու
համար Ֆրանսան, Անգլիան ու Ամերիկան: Եւրոպան
երկուքի բաժնած, Ադրիականի, ինչպէս նաև Հիւսիսային
ծովու տէր դարձած Մեծն Գերմանիան ծանրօրէն պիտի
ճնշէ ամբողջ աշխարհը: Թրիէսթը հարաւի Համբուրգը
պիտի դառնայ և գերման ճարտարարուեստը պիտի ողո-
ղէ ամեն կողմեր: Համբուրգէն մինչև Պարսից ծոցը
անընդհատ երկարող երկաթուղին պիտի միացնէ Բերլինը
Ծալրագոյն Արևելքին:

Համբուրգ-Պարսից ծոցի ծրագրի յաջողութիւնը
Գերմանիոյ պիտի տայ քաղաքական ու տնտեսական այն-
պիսի զօրութիւն մը, որու հանդէպ Դաշնակիցներու բո-
լոր մաքսային հնարամիտ կարգադրութիւնները անօգուտ
պիտի մնան: Գերմանիան իր յատուկ ճարտարութեամբը
վստահաբար պիտի չուշանայ օգտագործելու Աւստրո-
Հունգարիոյ, Պալքաններու և Թիւրքիոյ անհատնում դան-
ձարանները: Դեռ 1886-ին՝ գերման արհեստագէտ Դր.
Սպէնգը կը գրէր. «Փոքր Ասիան միակ երկիրն է որ չէ
զբաւուած և ոչ մէկ մեծ պետութեան կողմէ, սակայն
ամենագեղեցիկ վայրն է գաղթավայր մը ըլլալու համար:
Եթէ Գերմանիան պատահութիւնը չկորսնցունէ և կօղակ-
ներու յառաջացումէն առաջ հասնի, աշխարհի բաժան-
ման մէջ լուազոյն բաժինը պիտի ստացած ըլլայ:»*)

Դեռ վերջնէս Պոլսէն նոր մեկնած ամերիկեան
դեսպան Էլքիս պաշտօնապէս կը յայտարարէր. «Գեր-

մանիա Միջին Եւրոպան համագերմանացնելու իր ծրա-
գրին մշտնջենական սպառնալիք մը կը նկատէր հայերու
ներկայութիւնը, հետեւեալ թոյլ առաւ որ հայերը մաք-
րուին Սև ծովու եզերքներէն և Փոքր Ասիոյ խորերէն,
որպէսզի ինքը կարենայ անոնց տեղը լեցնել գերմանա-
խօս լեհներով և հրէաներով, որոնք ոչ միայն սլաւներուն
համակիր չեն, այլ և պաշտպան են գերման շահերուն»:

Փոքր Ասիա հայերէն ամայացած և գերմանախօս
գաղթականներով լեցուած, ո՞վ պիտի ըլլայ գերման
տնտեսական բացարձակ տիրապետութիւնը հակադէպը
և կամ անոր մրցակիցը: Վերակայել թէ թիւրքերը պի-
տի կարենան արգիլել իրենց երկրի հարստութեանց շա-
հագործումը գերմաններու կողմէն, պատրանք մըն է,
կը գրէ Շէռադամը, «եթէ անոնք տէր դառնան Միջին
Յւրոպային, ի վիճակի պիտի ըլլան վերցնելու բոլոր ար-
դեւները: Գերմանները այդ մասին վստահ են, չնորհիւ
Պոլսի իրենց ստրուկներուն: Գերմանատեսաց գահաժա-
ռանգ Իւսիւֆ-Իզզէդինի սպանութեան եղանակը, յուն.
1916-ին, արգէն իսկ ինքնորոշ փաստ մըն է: Գերման-
ները էնվէր փաշայի խմբակին պիտի չզլանան անձնա-
կան շահի ամեն առաւելութիւններ պարգեւել որպէսզի
հեշտութեամբ կարենան շահագործել երկիրը. : Համ-
բուրգ-Պարսից ծոցի ծրագրի իրականացումը պիտի ա-
պահովէ Գերմանիոյ տնտեսական գործունէութեան մե-
նաշնորհը աւելի քան երեք միլիոն քառակուսի քիլոմէթր
հողի մը վրայ թէ Եւրոպայի և թէ Ասիոյ մէջ, և ասկէ
հատ տնտր պիտի տայ ռազմական ամենակարեւոր վայրե-
րը—Ադրիականի և Եգէանի եզերքները, Դարգանէլ են»*)

*) Le Plan Pangermaniste, էջ 150:

*) Le Plan Pangermaniste, էջ 149:

դիւնքներու համեմատութեամբ:*) Շատ պարզ է ուրեմն եթէ այս պատերազմով գերման միլիթարիզմը չխորտակւի և համարուի Պարսից ծոց ծրագիրը իրականանայ, անպայման Գերմանիա պատրաստ է նոր պատերազմ մը մղելու համագերման ծրագիրը ամբողջութեամբ իրագործելու համար:

Պէտք չէ մոռնալ որ Գերմանիա, հաստատուելով Թիւրքիոյ մէջ, տէր պիտի դառնայ ամբողջ Ասիոյ: Իր ձեռքին մէջ պահելով Պոսոյ դաւադիր խմբակը, գերման գործակալը՝ պաքչիչներու այդ դասական երկրին մէջ պիտի կազմակերպէ անսահման պրօպագանդա մը բոլոր Թիւրքօ-թաթար ցեղերու և մահմետական երկրներու մէջ: Յարկ կատարուած իրողութիւններէն շատ բան կարելի է եզրակացնել: Դաշնակիցները անհամար մահմետական բնակիչներ ունին, և Վիլհելմ Բ. երբեք չպիտի հրաժարի անոնց միջոցով ծուկի բերելու իր բոլոր հաւանականորդները: Բազմաթիւ իսլամ հպատակներ ունին Պրանսան՝ Թունուզի, Ալճէրիի և Մարոքի մէջ, Իտալիան՝ Լիպիոյ, Ռուսիան՝ Խրիմի, Կովկասի, Կազանի, Կեդրոնական Ասիոյ և Սիպերիոյ մէջ և Անգլիան՝ Սաբաուսի, Հնդկաստանի, Բիրմանի, Ասիական Նեղուցներու և Ափրիկէի գաղթականութեանց մեծագոյն մասին մէջ: Պատերազմի ընթացքին՝ գերման գործակալ-լրտեսները անգույրէն գաւեր լարեցին ամենուրեք մահմետականութիւնը ոտքի հանելու Դաշնակիցներու դէմ: Տարակոյս չկայ որ այդ դաւերը վերջ գտած չեն և պիտի շարունակւին այսուհետեւ ալ: Նշանակելի է որ 1915-ի ապրիլին Սինգապուրի մէջ հնդկական բանակէն դուռդ մը ապրա-

տամբեցաւ, թէ և շուտով նուաճուեցաւ: Միևնոյն ատեն Սիւամի մէջ գերման շատ մը սպաներ միացած հնդիկ յեղափոխականներու հետ, 16,000 հոգինոց բանակ մը պատրաստած էին Բիրմանիոյ անգլիացիներու վրայ յարձակելու համար: Այս դաւադիր ձեռնարկները Գերմանիոյ կողմէն իսլամ երկրներու մէջ կրնային անհամեմատ չափեր առնել, եթէ ուստիան բանակը չառաջանար Հափեր լառնի, եթէ ուստիան բանակը չվերստանար իր Կուտէլ-Ամարայով կորուսած հմայքը՝ Պաղտատի և Միջագետքի գրաւումով:

Թիւրքիոյ պարտութիւնը սմբեցուց թէ Կովկասի թաթարական տարրերը և թէ ամբողջ իսլամական դաւադիրները: Արարիոյ անկախութիւնը և Մէքքէի Շէքի-Քի թագաւոր հրատարակուիլը ամենամեծ հարուածը տուաւ Խալիֆայի հմայքին և պահ մը դժուարացուց գերման անվճատ գործակալին ծրագիրներուն յաջողութիւնը: Հիմա որ ուստական յեղափոխութիւնը իր ամենէն տագնապալի փուլերուն մէջ կը գտնուի, երբ քաղաքային պատերազմը սպառնական չափեր առած է և երբեքային պատերազմը սպառնական մէջ կը գտնուի, հակիրճ կազմաւորումի ու քայքայման մէջ կը գտնուի, համապատասխան գործակալները անվախ կերպով ու համարմագներման գործակալները անվախ կերպով ու համարմագնաւ կը տանին իրենց դաւադրական ձեռնարկները, չայելով ազգայնական ինքնասիրութիւններ և ցեղային ու կրօնական մոլեռանդութիւնները, մասնաւորապէս իսլամ ցեղերու մէջ, որոնք, գտնուելով մշակոյթի ստորին մակարդակի մը վրայ, անկարող են դատելու իրենց իրական շահը օտար յետին մտքերէ:

Այս տիւր կացութիւնը ի նկատի ունենալով՝ Դաշնակիցներու և մասնաւորապէս անոնցմէ Անգլիոյ գերադային շահը կը պահանջէ, որ ան գերմարդկային ճիգեր

*) Le Plan Pangermaniste, 52 154:

միակ անխորտակելի պատուարը պիտի գառնայ թէ արեւելքի ու թէ արեւմուտքի հաւանական բոլոր արշաւանքներուն ու տիրապետական ձգտումներուն:

Ե.

ԹԻԻՐՔԻՈՅ ԱՊԱԳԱՆ

Մերձ Արեւելքի խնդիրը պէտք է որ լուծուի այս պատերազմով, և Թիւրք փոքրամասնութիւնը դադրի իշխելէ Արեւմտեան Ասիոյ ուրիշ ցեղերու վրայ: Համաշխարհային պատերազմը կը վերջանայ այն օրը երբ քաղաքակրթութեան այս անյետաձգելի պահանջը կատարուի:

Օսմանեան կայսրութեան գոյութեան պահպանումը պիտի նշանակէ համաթիւրք և համազերման ձգտումներուն, եթէ ոչ վերջնական յաղթանակը, գէթ ապահովաբար անոնց շարունակութիւնը պատերազմէն վերջն ալ:

Մեր սինչն հիմա պարզած փաստերն ու եզրակացումները կարելի է ամփոփել հետեւեալ երկու նախադասութեանց մէջ՝

Առաջին, համազերման ծրագրին նուազագոյն պահանջն է Համբուրգ-Պարսից ծոց դժի պահպանումը: Գերմանիա պատրաստ է պատերազմը վերջացնել զիջողութիւններ քնելով արեւմտեան Ներսիսի մէջ, պայմանաւ որ անոր իշխանութեան ու ազդեցութեան շրջանակը տաւոր իշխանութեան ու ազդեցութեան Բալքաններու և Թիւրքոյ ըածուի Աւստրո-Հունգարիոյ, Բալքաններու և Թիւրքոյ վրայ: Այս գերիշխանութիւնը կեդրոնական Ներսիսի և Արեւմտեան Ասիոյ մէջ ձեռք բերելէ յետոյ, Գերմանիա պիտի պատրաստուի նոր պատերազմի մը, որ ամեն առաջին հարուածը պիտի ուղղուի Ներսիսի ու Հնդկաստանի դէմ: Գարդանիլի ու Սուազի տէր դարձած Գեր-

մանիսն վերջնական յաղթանակը պիտի տանէ Անգլիոյ դէմ ե գերման քաղաքական ու տնտեսական հօր տիրապետութիւնը պիտի տարածուի ամբողջ աշխարհի վրայ:

Նրկրորդ, Գերմանիա եղած է համիսլամական շարժումին քաջալերողն ու հրահրողը, զայն իր ծրագիրներուն իրագործումին ծառայացնելու համար: Համաթիւրք նեղմիտ ազգայնական շարժումը արժածելով Գերմանիան յաջողեցաւ թիւրք ղեկավարները հրապուրել և համաշխարհային պատերազմին մէջ նետել Օսմանեան պետութիւնը: Աւ հետեանքը Փոքր Ասիայ ամայացումը եղաւ: Թիւրք կառավարութիւնը ինքզինք Գերմանիոյ ենթարկելու անմիտ քաղաքականութեամբ երկիրը աւերումի ու քանդումի մատնեց, կորսնցնելով թէ հիւրին և թէ բնակչութեան կէսը:

Այս փառատերն ու իրողութիւնները ի նկատի ունենալով երկու բան կարելի է վստահօրէն ըսել Թիւրքիոյ ապագայի մասին, նախ եթէ Գերմանիան յաղթական դուրս գայ այս պատերազմէն, երկրորդ եթէ Դաշնակիցները յաղթեն: Նրկու պարագային ալ Թիւրքիոյ բաղդը պիտի վճռուի թիւրք ղեկավարներու ցանկութեան ու ձգտումին հակառակ: Թերեւ վերջին պարագան աւելի նպաստաւոր ըլլայ Թիւրքիոյ համար քան առաջինը:

Եթէ Գերմանիան յաղթական հանդիսանայ, թիւրք ցեղը դատապարտուած է ուշ կամ կանուխ տնհետանալու Փոքր Ասիայէն: Նրկիրը պիտի լեցուի գերման կամ գերմանախօս կենսունակ տարրերով, որոնց տնտեսական քաղաքակրթական ու աճողական դարգացումին առջև տեղի պիտի տայ Օսմանի աշխարհած ցեղը ու իր բնկօրները զրկէ ձուլուելու կամ Կովկասի աւելի կենսու-

նակ թաթար ցեղին մէջ, և կամ ապագայ բարդաւած Միջագետքի մէջ ցրուած՝ պիտի հրաժարի քաղաքական ամեն ձգտումէ ու իտէպէ:

Այս տխուր ճշմարտութիւնը պէտք է հաշուի առնեն Կովկասի այն թաթարները, որոնք իրենց բաղդը կը ձգնին կապել Նրրտաւարդ Թիւրք կոչուած գաւաղի մարդասպաններու բաղդին հետ: Անոնք թող ուշադիր ըլլան թէ վերջիններուն կեանքը կապուած է պատերազմին տեղութեանը հետ: Վերջացաւ պատերազմը, պիտի վերջանայ և Նրիտասարդ Թիւրք քաղաքականութիւնը: Կովկասի թաթար ցեղը՝ տնտեսապէս աւելի բարձր Օսմանցի թիւրքէն, պէտք է ան ինքնագիտակցութիւնը ունենայ քաղաքական հեռատեսութեամբ տնօրինելու իր բաղդը և առաջնորդելու իր ցեղը աւելի բարձր մշակոյթի ու քաղաքակրթութեան: Կովկասի մէջ ապրող երկու ուրիշ կարևոր ցեղերը, հայերը ու վրացիները, սիրով ընդառաջ պիտի երթան Կովկասի թաթար ցեղի ազգալին ձգտումներուն և վարկենապէս պիտի կրնան համաձայնիլ անոնց ազգային բոլոր արդար պահանջներուն, եթէ միայն թաթարները մի տնգամ ընդ միշտ խզեն իրենց զաղտնի կապերը Նրիտասարդ Թիւրքերուն հետ և անկեղծօրէն համերաշխութեան ձեռք երկնցնեն իրենց դրացիներուն:

Նստ բնական է թէ հայերն ու վրացիները ոչ մէկ պտեն չեն կրնար հաշտուիլ այն մտքին հետ, թէ թիւրքերն ու թաթարները կը ձգտին միահեծան իշխանութիւն մը ստեղծել Մարմարայէն մինչև Կասպից ծովը: Թող թաթարները բաց ճակատով յայտարարեն թէ իրենք օսմանցիներու հետ միանալու ձգտումէն հրաժարած են և ճշդեն իրենց ազգային իտէպլի սահմանները

Թիւրքիոյ մէջ թիւրք ցեղը երբեք մեծամասնութիւն չէ կազմած եւ այսօր ալ չի կազմեր: Օսմանեան կայսրութեան ընտկչութեան թիւր պատերազմի նախօրեակին 20 միլիոն էր, որոնցմէ՝

Հայ	2,500,000
Յայն	2,000,000
Արաբ	8,000,000
Քիւրտ	1,500,000
Սիւրեանցի	1,000,000
Հրեայ	500,000
Ասորի, եգիպ, Գողթէացի ևն.	500,000
Թիւրք, Թիւրքմէն, Չէքքէզ	4,000,000
Գումար՝	20,000,000

Վերադարձան թիւնք մը։

Տարակից չկայ թէ Գաշնակեցներու վերջնական
յաղթանակի պարագային՝ թիւրքերու անկախութիւնը,
Փոքր Ասիոյ այն մասերուն մէջ ուր անոնք մեծամասնու-
թիւնը կը կազմեն, ալիտի ապահովուի։ Ա'չ Անգլիա եւ
ճշ ալ Ֆրանսա մտադրութիւն և կամ նոյնիսկ միջոց ու-
նին թիւրքերու երկիրը իրենց ցեղակիցներով լեցնելով
գաղթավայրի վերածելու, ինչպէս Գերմանիա վճռակա-
նապէս որոշած է ընել։ Այս պետութիւններէն երկուքն
ալ ընդարձակ գաղթավայրեր ունին իրենց երկիրներուն
անող ընկալութեան համար և այդ գաղթավայրերը տա-
կաւին շատ երկար ժամանակի կը կարօտին իրենց ցեղա-
կիցներով լեցնելու համար, մանաւանդ որ մօռնալու չէ
թէ այս պատերազմը այնքան մարդկային զոհեր տուաւ,
որ մայր երկիրներն այսօր կարօտ են աշխատող ու ար-
տաբերող ձեռքերու և ի վիճակի չեն գաղթականներ ար-
տածելու։ Մինչև իսկ շատեր հաւատացած են թէ շատ
մը եւրոպացի աշխատաւորներ, որոնք Ամերիկա գաղ-

5

Թած էին, վերջին տասնեակ տարիներուն, պատկազմէն յետոյ վերստին Եւրոպա պիտի վերադառնան՝ հրապուր-
ւած բայ մնացած աշխատանքի ու վաստակի շատ մը
պատահութիւններէն:

Թիւրքերու համար լաւագոյն կարգադրութիւնը պի-
տի ըլլայ եթէ տնոնք՝ հրաժարելով իրենց տիրապետա-
կան քաղաքականութենէն՝ ամփոփուին այն հողամասե-
րուն մէջ, ուր տնոնք մեծամասնութիւն կը կազմեն, և
այն ատեն վստահօրէն պիտի կրնան իրենց անկախու-
թիւնը ապահովել: Այն ատեն դարեւու ջարդի ու կոտո-
րածի քաղաքականութիւնը վերջ պիտի գտնէ և ոչ
միայն ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհին խիղճը պիտի
հանդարտի, այլ և թիւրք խիղճը ու այն արիւնի արատը
որ դրօշմուած է թիւրք ձեռքերուն վրայ, ալ միայն
պատմութեան սեպականութիւնը պիտի դառնայ: Փոքր
Ասիոյ թիւրքը այդ պարագային միայն ինքզինքը պիտի
նուիրէ շինարար աշխատանքի, պիտի դառնայ հողագործ,
արհեստաւոր, առևտրական և ոչ թէ միայն պաշտօնակա,
զինուոր ու կողոպտիչ, ինչ որ կայսերական կիսները
միակ պատահութիւններ ատեղծած է անոր համար:
Այլևս չպիտի ըլլայ ոչ հայկական հարց, ոչ արաբական
հարց և ոչ ալ արաբին միջամտութիւններու առիթը,
որ այնքան վրդովեցուցած է թիւրք ղեկավար շրջա-
նակները: Առանձին. անջատ ու անկախ թիւրքիա, ահա
թէ ինչ պիտի տնօրինէ պատերազմը և Դաշնակիցներու
յողթանակը:

Թիւրքական կայսրութեան վերակազմութիւնը, հիմ-
նուած ազգերու աղատութեան սկզբունքին վրայ, դոր
Դաշնակիցները յայտարարած են որպէս պատերազմի
գլխաւոր նպատակը, արդէն սկսուած է իրագործուիլ

անգլիական բանակի տարած վերջին յողթանակներովը:

Երբ այս յօդուածաշարքը կսկսէինք, հրէական հան-
րապետութեան մօտալուտ հիմնումին հաւանականու-
թեան մասին կը խօսէինք, այսօր կատարուած իրողու-
թիւն մըն է այդ: Անգլիական բանակը գլխաւորապէս մօտա-
ճրուած է և ազատ յայտարարաց դարերէ ի վեր իր ան-
կախութիւնը կորսնցուցած ու աշխարհէն անտեսուած
Սիօնը: Այսօր Պաղեստինը արդէն անկախ է, և ազատ
Հրէաստանի բանակը: անգլիացիներու կողքին, կուի կը
մղէ թիւրքերու դէմ: Անգլին Արաբիոյ անկախութիւնը
ոչ միայն ապահովուած է, այլ և արաբական բանակը,
Փրանսացի սպաններու ղեկավարութեամբ մարդուած, շու-
տով ասպարէզ պիտի իջնէ մարտնչելու դարաւոր թշնա-
մին դէմ: Արաբ ցեղը այլևս վերջնականապէս բաժնուած
է թիւրքիայէն և Իսլամական կրօնը այլևս միութեան
կապ չի ծառայիր երկու ցեղերուն միջև: Միջագետքը, որ
թէ հին և թէ միջին դարերուն բարդաւած քաղաքակը-
թութիւն մը ունեցած է, ուր ապրած է աւելի քան հինգ
միլիոն բնակչութիւն մը, թիւրքերու իշխանութեան օ-
րով ամայի անապատ մը դարձած էր, ուր ցրուած էին
արաբ և մասամբ քրէրդ վաշկատուն ցեղերը, այսօր ալ
արաբ և մասամբ քրէրդ վաշկատուն ցեղերը, այսօր ալ
իւր նոր կիանքի արշալոյսը կը տեսնէ: Անտարակոյս Մի-
ջագետքի արաբները իրենց անկախութիւնը պիտի ստա-
նան և պիտի միանան Արաբիոյ իրենց ցեղակիցներու
հետ: Անգլիական ձեռնդրեցութեան շնորհիւ Միջագետքը
կարճ ժամանակի մէջ պիտի դառնայ բարգաւաճ ու
շէն երկիր մը և ամբարը ամբողջ Եւրոպայի:

Այլ մնայ միայն տարաբաղդ հայ ցեղին խնդիրը, որ
այսօր իր վերջին հանգրուանին կը մօտենայ: Պատմու-
թեան ամենաարդար դատին վերջին ժամը հասած է:

9.
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ

Թիւրք ղեկավար շրջանակներու գերման ազդեցութեան ենթարկումը և թիւրք քաղաքականութեան գերման առաջնորդութիւնը ամենէն աղետաբեր հետեանքն ունեցաւ հայ ազգին համար: Յրկու փաստեր միշտ պիտի մնան անժխտելի և յաւիտենական արատ Գերմանիոյ նման քաղաքակիրթ ազգի մը ճակատին: Նախ 1915-ի հայկական տեղահանութիւնը գերման ծրագիր մըն էր և կատարուեցաւ գերման ղեկավարութեամբ ու Գերմանիոյ պաշտպանութեամբ. երկրորդ, Գերմանիա, երբ կըրնար արգելել կոտորածները, ոչ միայն արգելք չհանդիսացաւ, այլև թոյլ տուաւ որ շատ մը գերման սպաներ կոտորածի, թալանի ու ընտանեացի մասնակցութիւն ունենան:

Տանք ապացոյցներ: 'Իժմադրութեան աղբիւրը դարձնալ Համբուրգ-Պարսից ծոցի ծրագիրն է, Պաղտատի երկաթուղին և Միջագետքը: Առնուազն 600 միլիոն մարդ պէտք է Միջագետքի ջրաբաշխական սիստեմը կանոնաւորելու համար, բայց, կը մատնանշէ գերման հրապարակախօս Ռօբերտս, ինչ օգուտ ունի այդքան հսկայ ծախքերու ենթարկուիլ «երբ աշխատող ձեռքեր կը պակսին հոն. Թիւրքիա երբէք չպիտի կարենայ տալ այնքան գաղթականներ որոնք լեցնէին Միջագետքը»: Գերման գաղթականներով կարելի չէ լեցնել, թէ քաղաքական և թէ կլիմայական պատճառներով: Գերմանախօս հրէայ գաղթականները հազիւ բաւեն Պաղտատին համար:

Նզիպտուի և Հնգկաստանի մահմետականները չեն ձգեր իրենց շէն երկիրները և դար բնակիլ Միջագետքի մէջ, մանաւանդ որ Օսմանեան կառավարութիւնը ոչ մէկ հրապոյր չի ընծայիր քիչ շատ կանոնաւոր կառավարութեան մը մէջ ապրողի մը համար իր բնակութիւնը փոփոխելու:

Այլ միայն միայն հայերը, որոնց բազմին հետ ուղածին պէս կարելի էր խաղալ և զանոնք տանիլ լեցնել Պաղտատի գծին վրայ որպէս աշխատող ու շինարար տարր մը: Այսպէս կը մտածէին ու այսպէս կը ծրագրէին համագործակցութեամբ, մանաւանդ երբ փառահէտ էին թէ իրենց ձեռքերը կապող մը չկար ու չպիտի ըլլար: Թիւրքերը: Բայց չէ՞ որ թիւրք ազգայնականները գիւրաւ կը հրապուրուէին այն վարկածով՝ թէ հայերը հեռացնելով Հայաստանէն՝ մի անգամ ընդ միշտ վերջ պիտի տրուէր հայկական հարցին ու հոն գետեղելով թիւրք ցեղեր՝ հայկական հարցին ու հոն գետեղելով թիւրք ցեղերը, որով Փոքր Ասիան պիտի միանար Գոլկասի թիւրքերուն, որով միապաղապ թիւրք իշխանութիւն մը պիտի ստեղծուէր:

Այս ծրագրային սպառնալիքը հայկական տեղահանութեան վեց ամիս առաջ հրատարակուած էր 'Նիւ-Եօքի ամենէն կարևոր թերթերէն միոյն, «World»-ի մէջ, խմբագրականով մը, որ քաղաքակիրթ աշխարհի ու շաղկապութիւնը կը հրաւիրէր միջոցներ ձեռք առնելու, փրկելու համար քրիստոնեայ հայ ցեղը սպառնացող վտանգէն:

Գերման պաշտօնական դիտաւորութիւնը՝ Պաղտատի գիծը հայերով շէնցնելու, այնքան որոշ էր, որ համաշխարհային պատերազմին ծագումէն քանի մը ամիս առաջ՝ գերման յայտնի հայասեր մը Պոլիս եկած էր բառաջ գերման յայտնի հայասեր մը Պոլիս եկած էր բառաջ գերման կեդրոնական Ուսումնական Խորհրդի և նախկին համար կեդրոնական Ուսումնական Խորհրդի և Միացեալ Ընկերութեանց հետ, որպէսզի Կիլիկիոյ, Տիգ-

կանքովը նուիրագործած ենք մեր սեփական հայրենիքի իրաւունքը: Ո՞ր ժողովուրդը, ո՞ր աշխատաւոր դասակարգն է սր պիտի դըժէ մեզ մեր երկրի մէջ ազատ ապրելու ու ազատ աշխատելու մեր արդար պահանջը: Նթէ պատերազմին նպատակը ազգերու ու աշխատաւոր ժողովուրդի ազատութիւնն է, ուրեմն ո՞չ մէկ ուրիշ ազգ, ո՞չ մէկ ուրիշ ժողովուրդ այնքան իրաւունք ունի այդ ազատութեանը, որքան հինգ դարէ ի վեր տառապող, երեք տարիներէ ի վեր արիւնքաբամ եղած նահատակ հայ ժողովուրդը:

Մենք մեր հայրենիքին մէջ մեծամասնութեան իրաւունքն ալ ունինք: Այսօր Հայաստանի ազատուած նահանգներուն մէջ կը բնակին աւելի քան 140,000 հայեր, մինչ մեր նախկին տիրապետող ցեղը հագիւ 40,000 հոգի է: Նոյն նահանգներու բնակչութիւնէն մօտաւորապէս 200,000 հոգի այսօր ապաստանած են Կովկաս և անհամբեր կըսպասեն այն երջանիկ օրին, երբ կիմանան թէ ազատօրէն պիտի կարենան իրենց ընտանիքներովը վերադառնալ և բնակիլ հայրենի հողին վրայ: Չմոռնա՞ք որ ուրիշ 200,000 նախկին գաղթականներ կան թէ հոս և թէ աշխարհիս գանազան մասերուն մէջ ցրուած, որոնք սերտ կերպով միացած կը մնան հայրենիքի հետ և ազատ Հայաստանի վաղուան քաղաքացիները դառնալու իրենց իրաւունքին վրայ կը պնդեն: Ուրեմն աւելի քան կէս միլիոն հայութիւն մը վաղը պիտի կրնայ ազատ Հայաստանի բնակչութեան առաջին ժամանող կարաւանը ըլլալ: Յուսատեան իր ազատութեան առաջին օրերուն հագիւ 300,000, բնակիչ ունէր, ինչո՞ւ զրանալ Հայաստանին այդ իրաւունքը կրկին բնակչութեամբ, երբ մանաւանդ այդ թիւը կարճ ժամանակէն կրնայ կրկնա-

պատկուիլ մեր ցեղակիցներու ներգաղթովը*):

Հիմա որ մենք մեր հայրենիքին տիրանալու պահանջը կը դնենք, արժէր չեշտել թէ ոչ մէկ հայ վրիժառութեան ոգիով տոգորուած է: Հայուն ձգտումը ազատ ու խաղաղ ապրելու ու աշխատելու ձգտումն է: Թիւրքերը մեր հայրենակիցները ջարդեցին մեր ազգը բնաջնջելու համար: Փիւնիկը այժմ յարութիւն առած է, ու ան իր միակուսութեան վտանգի օրերուն անգամ յուսահատ չէ իր գոյութեան պայքարէն և իր արդար պահանջին ալ միացուցած է ամենազնիւ գիտաւորութիւններ:

Մեր միակ վրէժը մեր տմարդի ոսոխներէն պիտի ըլլայ այն՝ որ մենք յաւիտեան բաժնուինք անոնցմէ, ու հայ շինականը վերադառնայ վերստին իր գութանին ու ազատօրէն կարենայ հերկել իր եզրօր ու քրոջ արիւնով ներկուած հողը: Մեր վրէժը պիտի ըլլայ՝ երբ վերստին ծուխը բարձրանայ հայ երդիքէն, ուրկէ օձը պիտի

*) Պատերազմէն առաջ վեց վիլայէթներու մէջ հայերու թիւը կը հասնէր 1,018,000-ի իսկ թիւրքերուն 666,000, ուրեմն միշտ ալ հայերը մեծամասնութիւն կազմած են իրենց հայրենիքի մէջ հակառակ տարիներու Հալաժանքի ու ջարդի: Քանի մը նահանգներու մէջ մինչև իսկ հայերը թիւրքերէն եռապատիկ աւելի էին: Մէջ միւսի իսկ հայերը թիւրքերէն մէջ կապրէին 47,000 թիւրք 0րինակ՝ Վանի վիլայէթին մէջ կապրէին 40,000 թիւրք և 185,000 հայ, Պիթիսի վիլայէթին մէջ 40,000 թիւրք և 180,000 հայ, Տիգրանակերտի վիլայէթ 45,000 թիւրք և 105,000 հայ: Իսկ միւս երեք վիլայէթներու մէջ թիւրք քերու թիւը համեմատաբար աւելի էր, այսպէս՝ Երզրում 240,000 թիւրք և 215,000 հայ, Խալաբք 102,000 թիւրք և 168,000 հայ, Մերաստիա 192,000 թիւրք և 165,000 հայ: Հայերը վեց վիլայէթներու բնակչութեան 38,9 % կը կաղմէին, իսկ թիւրքերը 25,4 %:

չկարենայ ներս սողոսկիլ նոր որբեր պատրաստելու հա-
մար: Մեր վրէժը պիտի ըլլայ՝ երբ մեր տաճարներէն
անխառն աղօթք պիտի լսուի մեր բարձրավանդակներէն
վեր: Մեր վրէժը պիտի լուծուի թէ մեր թշնամիներէն
և թէ քաղաքակիրթ աշխարհէն, երբ մենք կը վերա-
կանգնենք մեր մշակոյթի խորանները, կը բարձրացնենք
քաղաքակրթութեան կոթողներ ու խաղաղութեան, եղ-
բայրութեան ու աշխատանքի երգը կը լսուի Արաքսի,
Նիրատի ու Տիգրիսի եզերքներուն վրայ, և երբ Հայաս-
տանը ան սղատ է ու անկախ:

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0425832

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՎԵՐՋԻՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

ԳԵՐՄԱՆ ԴԱԽԸ ԿՈՎԿԱՍԻ ՄԷՋ

ԲՈՎԱՆ ԳՍԿՈՒԹԻՒՆ

Ա. Համազերման ծրագիրը, Բ. Ապագայ Վրաստանի ծրագիրը, Գ. Վրաստանի և Ապագայ Վրաստանի միջև ընկած Վրաստանը, Դ. Համա-
քուսանականությունը և Վրաստանը, Ե. Վրացիները և
հայերը, Զ. Վրաստանի իրաւունքը, Է. Արագածոտնը:

Կովկասեան դաւի քօղազերծումը հրատարակուած 1917
հոկտեմբերին, այսօր իր ամբողջ մերկութեամբ արդէն ամենուն
յայտնի դարձած է և ղեկըրը կը ցուցնեն, որ զատիկները
հրաժարած չեն իրենց ծրագրին հետապնդումէն:

ԳԻՆԸ 1 ԲՈՒՐԼԻ

ԹԻԻՐԵԻԱ ԳԵՐՄԱՆ ՃԱՆԿԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

ԲՈՎԱՆ ԳՍԿՈՒԹԻՒՆ

Ա. Պատերազմին հետեւանքը, Բ. Թիւրք ազգայնական
շարժումը, Գ. Գերման հակակռիւքը, Դ. Համազերման
ծրագիրները, Ե. Թիւրքիոյ ապագան, Զ. Հայկական
հարցը:

ԳԻՆԸ 1 ԲՈՒՐԼԻ

79.
10
129

90.
63
10
53
90